

આનંદચંદા

અથવા

ભટનું ભોપાળું

ને

પ્રેમનું પ્યાલું

(હાસ્યરસપ્રધાન નાટક)

અથવા

ઢોંગી વેદ ભુવાની ઠગાઈનું તથા

કેટલીક નઠારી રૂઢિયોનું

રમુજી ચિત્ર

(કેન્ચ મોલિયેરના નમુના ઉપરથી.)

નાટકપાત્ર

શેઠ નથુ કાકા
ઝુમખાશાહ
વસનજી દેશાઈ
છગનલાલ અથવા આનંદલાલ
ભોળાભટ
કમાલખાં
હરિયો

ચંદા
કુંવર દેશાણી
શિવકોર

પુરૂષો.

ફરીથી પરણવા નીકળેલો એક પૈસાદાર ડોસો
ચંદાનો લોભી બાપ
ગામનો પટેલ
ચંદાનો પહેલાં જેની સાથે વિવાહ કીધો હતો તે
એક ખેડૂ બ્રાહ્મણ
નથુકાકાનો સીપાઈ
નથુકાકાનો ચાકર

સ્ત્રીયો

ઝુમખાશાહની કુંવારી જુવાન છોકરી
વસનજી દેશાઈની ઘણીયાણી
ભોળાભટની ઘણીયાણી

સ્થળ - સુરત જીલ્લાનું એક ગામડું

અંક ૧ લો.

પ્રવેશ ૧ લો

(સ્થળ - રસોડું.)

શિવ૦-સાંભળો છ કે ? મેકુ સાંભળો છ કે ?

ભોળા૦-(આગલી પડસાળમાંથી લેકો કરી) ના-આ-અં-

શિવ૦-રાંડની પેઠે ચાળા કરતાંજ આવડેછ.

ભોળા૦-ત્યારે રાંડ તું, મ્હેં તો ત્હારા ચાળા પાડ્યા.

શિવ૦-બક્યા! હું રાંડ કહારે કહેવાઈં વારૂ ?

ભોળા૦ - ત્હારો બાપ મરે ત્યારે.

શિવ૦-(ચ્હીડવાઈને,) ખબડદાર! બાપ લગી ન જતા. જુઓ ! નોકરી ચાકરી કરવી નહિ ને -

ભોળા૦-રાંડ, મ્હેં તો બહુએ સાહેબી કીધીછ.

શિવ૦-કીધી ! ત્રણ દહાડા તો કોઈ ઠેકાણે ટાંટીયો ટક્યો નહિ ! અંગ્રેજીનું ઉકાળ્યુંછ તોએ કોઈ હવે રૂપિયાની નોકરી ઠોકેછ ?

ભોળા૦-છટ ! ભોળાભટ શું ગુલામગીરી કરશે ? કદી નહિ.

શિવ૦-પતરાજ ન કરો. આમ લોકોની થોડી ખુશામત કરવી પડેછ!

ભોળા૦-આહા ! એતો લોકોને હસાવી રમાડીને પૈસો કહાડી લઈંછ.

શિવ૦- એજ આવડેછ તો. જે મળ્યું તેની સાથે મજાક ઠહાની વાત ! નહિ જોવો મ્હેતો કે નહિ જોવો મહેતર, કે નહિ જોવી બહેન કે નહિ જોવી વહુ! છોકરાંઓ સાથે પણ ધીંગામસ્તી !

ભોળા૦-જન્મીને શું લઈ જવુંછ ? આનંદમાં રહ્યા ને બીજાને બે ઘડી રાખ્યા તે ખરું.

શિવ૦-ને બૈરાં છોકરાં મુઆં તો ધુળ લાખી.

ભોળા૦-છાનીરહે, ભજન સાંભળ. હું તો પ્રભાતિયાં ગાઉંછું.

(ગાયછે.)

પરભાતના ખોરમાં, ઉઠવું આળસ તજી,

કદી ન બે ખોર દેવાજ થાવા;

ઉઠીને ચોટલી, ઝપટ છટકારીને,

તાણી સીંગોડું સટ, બેસવું ખાવા.

કામિની કકળી રહી, ત્યાં શી સંધ્યા પૂજા,

નીકર ધંધા બીજા શા છે ભટને ?

ભાંગ ને ભસ્મ ભાવે ધરી ભીખવું,

ભીખી ભીખાડવું જગત જડને.

રંડા, - આ ગામમાં ત્હારા જેવું તો બીજા કોઈને ખાવા પીવાનું સુખ નહિ હોય.

શિવ૦-ને વખતે કડાકા કરવાનુંએ કોઈને નહિ હોય. મળ્યા તો મીર નહિ તો ફકીર, એજ સુખ તમારે ઘેર કની ?

ભોળા૦-ગાંડી, સુખ કુખતો મનનું કારણ છે. મહારા જેવો કોઈ સવાદીઓ નથી, પણ વખત પડે ત્રણ દહાડાનો લુખો રોટલોએ ચાલે.

શિવ૦-ને તે એ ન મળે તો રજળતા મુકી કીધું પરદેશમાં કાળું. વરસમાં છ મહીના તો બારણો રખડવું.

ભોળા૦-કુંભારજા, બહુ બેહેકી કે ? પૂજા કડું ?

શિવ૦-વાડું હવે તેલ આપવુંછે કે નહિ ? હા કે ના કહો. સાંભળોછકે ?

ભોળા૦-ના. એકવાર ના કહી કે હું નથી સાંભળતો.

શિવ૦-ત્યારે બોલે છે કોણ ? બળ્યો એ વધાર કરવો, ને મુઈ હું ! (કડાકી અફાળે છે).

ભોળા૦-બોલેછ કોણ ? હું નહિ તો તારો બાપ બોલેછ ?

શિવ૦-મુઆં મહારાં માબાપ ! મહને આવા વરને દીધી તે કરતાં પીપળાને કાં ન દીધી ?

ભોળા૦-તારી માએ તને જણાતી વખતે ટુંપો કાં ન દીધો કે મહારે કર્મે આવી કુંભારજા ચોંટી.

શિવ૦-તમારાં ધનભાએગ કે મહારા જેવી કન્યા મળી; બાકી કાગડાની કોટે દહીંધડું કહાંથી ? તમારે તો રોજ રાંડ વિધાત્રીને સ્હો સ્હો દંડવત કરવા જોઈએ કે આ કાળા કપાળમાં મને લખી. વિધાત્રીએ અજુગતું કીધું, એની તો તમારાથી પણ ના નહિ કહેવાય.

ભોળા૦-ના, હું પણ રાંડ વિધાત્રીએ અજુગતું કીધું તેમાં રોજ તેને ગાળો દર્શિંછું.

શિવ૦-હું તે કેવી છર્ગિ ? મહારા જેવી કોઈ બીજી બૈરી તો બતાવ. સાંજ સવાર તું પગ ધોઈને પીએ તોપણ એવી બીજી કોણ ત્યારે ત્યાં રહે ?

(ગરબી.)

મહારા જેવી રે બૈયર ફુટડી રે, જે પામે તેનાં ધન ભાગ્ય; મહારા૦ ૧

તારા જેવા તો કાળા ભૂતડારે. નહિ જોગ ધોઈ પીવા પાગ; મહારા૦ ૨

મહારી એક પલક પાંચ શૈહનીરે, જરી હસ્યાના હૈંસી હજાર; મહારા૦ ૩

મહારા બોલ તો બબ્બે લાખનારે, મુલ બીજાનું અપરમપાર; મહારા૦ ૪

મહારું રૂપ દેખીને ભૂખ ભાગતીરે, પછી ગુણ તણી શી દરકાર ? મહારા૦ ૫

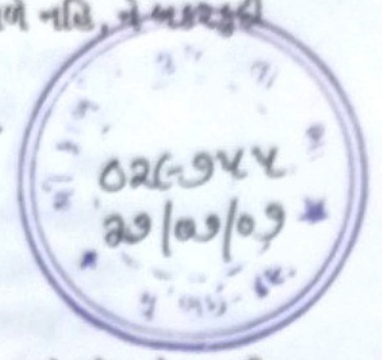
રહું મ્હેર કરીને ત્યારે ઘેર હૂંરે, બાકી જોગ હું રાજદરબાર; મહારા૦ ૬

અલ્યા પાડ નથી તું કેમ માનતોરે, લઈ નિત્ય ચંદન ફુલહાર ? મહારા૦ ૭

કર સાંજસવારે મધ રાત્રિયેરે, પૂજા મહારી માની ઉપકાર; મહારા૦ ૮

ભોળા૦-કેમ તને ધોગિ ? પૂજા કડું ?

શિવ૦-કીધી કીધી ! ઘરમાં ખાવાને સ્ટુકો રોટલોએ મળે નહિ, ને બકરડુદી
 " * સ્ટુજે છ, ભુખે ભુખેતો મ્હારા પેટમાં કોયલી પડી ગઈ છે.
 ભોળા૦-સાઈ, તેથી તો ત્હારો સ્વર કોયલ જેવો થયો છ.
 શિવ૦-સુવાને ફાટી તળાઈ પણ ન મળે.
 ભોળા૦-સવારે ઉઠવાનું મન બોલું થશે.
 શિવ૦-અફીણના તારમાં ઘરની તો કાળજીજ નહિ.
 ભોળા૦-એતો ભાગ્યશાળી રાવણ રાણાનાં કામ છે.
 શિવ૦-પીટયા, કોઈ દહાડો દુનીઆમાંથી નીકળી જવાનો છે. જો ત્હારી
 મોહો કણ આ સીસા પડયા છે તે.

ભોળા૦-રાંડ, આજ કાલ એમાંતો સુધારો આવી રહ્યો છ.
 શિવ૦-પણ મ્હારા પોર્યાનું સ્ટું કર્યું તે કહેની અફીણિયા.
 ભોળા૦-તારી મરજીમાં આવે તેમ કરની.
 શિવ૦-બચારાં બાર્જિ બાર્જિ કરીને રડયાં કરેરે.
 ભોળા૦-માર બે ચાર તમાચા. ચૌદમા રતન વિના પોર્યાં રડતાં રહેજ નહિ.
 શિવ૦-પીટયા અફીણિયા, ત્હારે તો બધી હસવાનીજ વાત છે.
 ભોળા૦-સમાલજે હો, તું મ્હારો સ્વભાવતો જાણે છે.
 શિવ૦-જાજા, ત્હારા જેવા બહુ જોયાછ. ત્હારા મારથી હું બીટી નથી તો,
 છાકટા.

ભોળા૦-મ્હારી ગુલેબંકાવલી ! ત્હારા ગુલાબ જેવા ગાલ તરફ મ્હારા હાથ
 લોભાય છે હો.

શિવ૦- અરે જાની બાયલા, અડકતો ખરો મને, છાકટા, ત્હારામાં દમ
 હોયતો. પીટયો અફીણિયો !

ભોળા૦-રંડા, લે ? ત્યારે, લે ? (મારે છે.)

શિવ૦-મારેછ રે ! મારેછ રે ! મારેછ રે !

(વસનજી દેશાઈ આવે છે.)

વસ૦-સ્ટું છે ? સ્ટું છે રે ? આ તે સ્હાઈ કે ભટ ? દુબળાની પેઠે મારામારી
 કીધામાં સ્હોભા છે ?

શિવ૦-દેસ્હાઈ, મ્હારે માર ખાવાનું મન છે, પછી ?

વસ૦-ઓ ? ભટાણી, ત્યારે તો મ્હારી તરફના બે વધારે.

શિવ૦-બેના ચાર દેસ્હાણને મારોની જઈને. અમારા ઘરની તમારે સ્હી
 પંચાત ?

વસ૦-કાંઈ નહિ બાઈ મને જવાદે એટલે થિયું.

શિવ૦-આ દોઢ ડાહ્યો જોયો કે ? પોતાના મનખને મારે તેમાં ના કહે છે.

* 'સ' નો કંઈ એક 'હ' ના સરખો ઉચ્ચાર ગામડિયા લોકો કરે છે તે બતાવવાને આ જોડાક્ષર વાપર્યા
 છે.

(દુમરી)

જા જારે મુરખા વચમાં ન પડિયે, વર વહુની હલ્હાડેરે;
પક્ષ ન કીજે ચંચળાકેરો, દોષ સકળ જન કહાડેરે. જા જારે ૦ ૧
પક્ષ કરે જે પુરુષ તણો તે, કામિનીને કોપાવે રે;
ઢોલાને ભરમાવી તે કો દી, નિશ્ચય વેર કરાવેરે. જા જારે ૦ ૨
મૂળ વહનારી નિત્યજ નારી, છળ કરનારી ભારીરે;
વેદ પુરાણ ને ગાથા ભજન સૌ, સાખ પુરેછે સારીરે. જા જારે ૦ ૩
પક્ષ કરે જે સંખિણી કેરો, તેનિ સ્ત્રિ સંખિણી હોજોરે;
વેચજો તેને વેશ્યા થઈ તે, શ્યામવદન મુઠ કરજોરે. જા જારે ૦ ૪
ઉને પાણિયે આગ ન લાગે, અડકે તે અમથો દાજોરે;
બંન્યોને મન અંતે દુશ્મન, જેને જોઈ ચિત લાજોરે. જા જારે ૦ ૫

વસ૦-ભટ, માફ કરજો, હુંજ સ્હસ્હરો બેવકુફ કે મુકાવવા આવ્યો. આ ધોકો
લઈને બજોડો એને. “બુધે નાર પાધરી.”

ભોળા૦-ના, મ્હારે મારવી નથી તો.

વસ૦-ઓ! તારે તમારી મરજી.

ભોળા૦-દેસહાઈ, મ્હારી મરજીમાં આવસ્હે તારે એને મારા, અને નહિ આવે
ત્યારે નહિ મારા; એ મ્હારી બૈયરછે, તમારીતો નથી ?

વસ૦-ના મ્હારા ભોગ નથી લાગ્યા તો.

શિવ૦-મ્હારા ફાંકડા, મને લાકડી આપો તો પાછી.

વસ૦-ધણી ધણિયાણી વહડતાં હોય તેમાં જો હવે હું મુકાવવા જાગિંતો મ્હારી
માને હુંજ પરણું !! (જાય છે.)

ભોળા૦-શાબાસરે! મ્હારી ફાંકડી, રંગ છે તને. જોઉં ! આવ તો.

શિવ૦-મ્હારી કંમર બેવડી વાળી નાંખ્યા પછી કે !

ભોળા૦- એ એમજ હોય. હું તો મજાક કરતો તો.

શિવ૦-હવેથી મજાક કરવી હોય તો તમારાં વાંસાપર કરજો.

ભોળા૦-જા જા ! ઘેલી. ઓરત તો મરદનું અરધું અંગ કેહેવાય છે. તેથી હું
જ્યારે તને માઝું, ત્યારે મ્હારા અડધા અંગનેજ માઝું છું એમ સમજવું.

શિવ૦-પણ હવેથી તમારી પાસેનાજ અડધા અંગને મારજો.

ભોળા૦-ચલ ચલ, એમ ન કરીએ, મ્હારી મીઠડી.

શિવ૦-મીઠડી બીઠડી કહેતા નહિ. મીઠડી તો રાંડ ઢેયડીનું નામ હોય.

ભોળા૦-મૃગલોચની, ગજગામની, બહુ કામની, કહે તો કહું.

શિવ૦-મ્હારે એવાં એવાં નામ નથી જોઈતાં. બધા બોલાવતા હોય તેમ
બોલાવો, બોલવવી હોય તો.

ભોળા૦- ત્યારે આવો મ્હારાં શિવકોર ભટાણી ? એમ કે શિવકોર વહુ કહું ?

શિવ૦-બળ્યાં મ્હોં, એમ કરીને મને હસાવો નહિ. હજી લાકડીના સપાટા

મહારા વાંસાપર સાલે છે.

ભોળા૦-તે વાત સંભારેછ શું કામ ? એતો મહારા શરીરમાં ભૂત ભરાયુંતું તેનો વાંક. હવે હું જ પસ્તાગિંછું, તો, મહારા સ્હમ જો હવે એ વાત મનમાં રાખે તો.

શિવ૦- વારૂ આજ તો જવાદગિં છ, પણ ફરીથી-

ભોળા૦- છટ ! છટ ! રસશાસ્ત્રમાં એમ કહ્યું છે કે થોડી ઘણી લડાઈથી તો પ્રેમ વત્તો વધે છે. મહીને પંદર દહાડે લુગડાંને ધોયાંથી જેમ તેનું આવરદા વધે છે, તેમ બેરીને તો આંતરે આંતરે ધબોવ્યાથી ઘણી ઘણિયાણી વચ્ચે હેત વધતું જાય છે. ચાલ, હવે તેલ આપું ?

શિવ૦-તેલ તો કહારનું લીધું. અમારા હાથ પગ કંઈ ભાગ્યા નથી તો, પણ ખાશો શું ડેયાં ! મ્હને મારવાની લાહેમાં આ રોટલા અભડાવ્યા.

ભોળા૦-પાણી છાંટીને ટીચકાવવા માંડિયે. ન્યાતમાં કુતરું ફરી જાય છે ત્યારે પાણી છાંટીને શુધ કરેછ કની ? હું સ્હસ્હરો બહામણ કુતરાથી ગયો ?

શિવ૦-પેલો દેસ્હાઈડો જોઈ, ગયો તે નાતમાં વાત કરે ત્યારે ?

ભોળા૦-તારે તો તને સુઝે તે કર, પણ વ્હેલી થા. ખાઈને ખેતરમાંથી ઘાસ વ્હાડી મુક્યું છે તેના ભારા લઈ આવવા છે. ડોબાં બચારાં ભૂખે મરેછ.

શિવ૦-વારૂ, દેસ્હાઈએ કી દહાડાની હા કહીછ. ખેતરેથી બખ્યું ઘાસ ઉંચકાવી લાવોની. બચારાં ઢોર ભુખે મરછ.

ભોળા૦-અરે પ્યારી, ત્હારા શુકનના ઉપર માથે મુકીને લાવુંછ.

શિવ૦-તમને ક્યાં તેનીએ લાજછે ?

ભોળા૦-ગંડુડી, ઘરઘંધાની લાજ શી ?

પ્રવેશ ૨ જો

(સ્થળ શેઠ નથ્યુકાકાનો ઉતારો.)

કમા૦-સાલે હજામ, મીઝે તો તેરી માયા બોત આગઈ.

હજામ-અરે શેઠતો ઘુઘરો બન્યાછ.

કમા૦-જબ બજાનેકી બોત મઝા.

હજામ-બચ્યા, આજે તું પણ જરા શેઠને બનાવવા લાગજે હો.

કમા૦-પણ સાલા, બનાનેમે તું બડા હોશિયાર હૈ.

હજામ-અરે આજે તો જો ક્યા મઝા થાય છે.

કમા૦-મેરીબી જીભપર બોલતો આકર ખડા રહેતા હે, મગર અદબસેં બોલા નહિ જાતા હૈ.

હજામ-પણ આજે તું ડરતો નહિ. મ્હેં અગાઉથીજ કહ્યું છે કની, કે કાકા અમને ભાંગ પાસો તો હમે હાથથીજ ગયા જો.

કમા૦-તું તો બડા પક્કા હૈ, તેરી એકબડી ખુબી એ હૈ કે અદબમેં રહેતાહૈ ઔર મર્જ માફક કહેતા હૈ, તેરેપર શેઠ કોઈ દિનબી કફાતો હોતાહી નહિ.

હજામ-એ તો બોલીને વાળતાં આવડવું જોઈએ.

(નથ્યુકાકા ઘણાં ઘરેણાં અને ન્હાની પોતડી પ્હેરી આવે છે.)

કમા૦-(ઉભો થઈ ઘણીજ અદબથી) નીધા રખીએ, મ્હેરબાન.

નથ્યુ૦-(હજામ તરફ જોઈને) એને તો ખુબ ચઢી જો.

હજામ-મને પણ આજે તો સાળી ખુબ ચઢી છે. તમને કાંઈ જણાય છે ?

નથ્યુ૦-જરા નહિ.

હજામ-શેઠ, તમો તો ઉનાળામાં લીલાં પાણીનું રોજ સેવન કરતાં હશો તો.

નથ્યુ૦-નારે બચ્યા, મારે તો લગનને ડારે પીવી. આજે ચોથી વાર પરણુછ ને ચોથીવાર ભાંગ પીધી.

કમા૦-સચ !! સચ !! અક્કલ હોંશીઆરીમેં હેંસી બરસે કોન શાદી કરે ?

હજામ-શેઠ, આજે તો અમને તમે બનાવ્યા છે માટે હમે તમને બનાવીએ તેનો ગુસ્સો નહિ લગાડવો.

નથ્યુ૦-આજે બચ્યા સદર પરવાનગી. હોળીના ને લગનના ડારા બરાબર છે.

કમા૦-અચ્છા સાબ, ખુદા તુમેરી સફેદી સલામત રખે.

હજામ-એટલુંજ જોઈતું હતું. હવે જુઓ શેઠ, ક્યા મઝા ઉડાઉ છો.

નથ્યુ૦-(પોતાના શરીર તરફ જોઈ) સાલા હજામડા, તને પીઠી મેળવતાં કંઈ આવડતી નથી. બરાબર રંગજ કહાં ચઢ્યો છે ?

હજામ-કાકા, તમારી તો અક્કલ ગઈછ. નવી પાઘડીપર કસુંબો જેવો ચઢે, તેવો જુના ચીંધરાપર ચઢે કે ?

નથ્યુ૦-કેમ કેમ ? સાલ્લા બહેક્યો કે ?

હજામ૦-બહેકી તો તમે રહ્યાછો આ અત્તરની સુગંધથી.

નથ્યુ૦-ના, ના ! ખરે ? અત્તરની સુગંધ લાગે એવી છે કે ? જુઠું કહે તો મ્હારા સમ.

હજામ-સુગંધ તો એટલી આવેછે કે, તેતો શું પણ તમે બહાર નીકળો તો, તમારા શરીરની આસપાસ હજારો ભમરા ગુંજાર કરી મુકે.

નથ્યુ૦-(ચમકીને) હજાર ભમરા ! તે તો સાલ્લા મ્હારો કરડીને કુચો કરી નાંખે. એક ભમરાએ બેઠકમાં મને એક દહાડો દોડાવીને મારી નાખ્યોતો.

હજામ-વાણિયા કાકા, એટલામાં પોતિયાં કેમ કાઢવા માંડોછ ? ડરો નહિ, શેઠ! હું મ્હારી મસાલ તમારા મ્હોડાપર ધરીશ કે ભમરા તાપથી નાસી જશે.

નથ્યુ૦-તારે મારાથી ચલાય કેમ ? પાસે દીવો હોય છે તોજ આંખે ઝાંપ વળેછને.

હજામ-બીજી તદબીર શોધી કહાડીસું. શેઠ તમારે ગભરાવું નહિ, તમારું કોઈ કામ અડચું રહેવાનું નથી.

નથ્યુ૦-વારૂ, આરસી લાવ તો બચ્યા.

હજામ-લ્યો શેઠ, આજે તમને એવા બનાવ્યાછ કે બે ઘડી સૌ તમારી તરફ જોઈ

રહેસે.

નથ્યુ-બચ્ચા, આ પળિયાં તો ટુંપી નાંખ્યા હત, તોજ ઠીક થાત. એતો નઠાઈ દેખાય છે.

હજામ-કાકા, સો બસે હોય તો ટુંપતાં પાર પણ આવે. પણ આ તો ખેતરનાં ખેતર છે.

નથ્યુ-સાલા, તારા હાડકાંજ આખાં છે તો.

હજામ-કાકા, ઘઉંમાંથી વીણામણ નીકળે, પણ વીણામણમાંથીજ ઘઉં કહાડવા તે કેમ થાય ?

નથ્યુ-અરે તેમ પણ મ્હારી પહેલી વારની કરતીતી જો.

હજામ-ત્યારે આવો, આ ચીપિયો, મ્હારે કહાં ના છે ? પણ તમારાથી ખમાસે ? કોઈ દહાડો ટુંપાવ્યું છે ?

નથ્યુ-બાપ જનમમાં કદી નહિ, પણ લગનનો ડારો ફડી ફડીને આવવાનોછ-(હજામ ટુંપે છે) અરર ! ઊંઊં ! લગાર સમાલીને ટુંપ.

હજામ-આટલામાં ઊંઊં કરોછ તો આગળ ટટ્ટ કેમ ચાલશે ? કહો તો નહિ ટુંપું.

નથ્યુ-ટુંપ ટુંપ. (દાંત પીસી સેઠ બોલતા તો નથી, પણ બે ચાર નીમાળા લીધા એટલામાં બંને આંખમાંથી પાણી વહેવા માંડ્યાં)

હજામ-સેઠ, મમતે મુસલમાન ન થાઓ. આંખે ઝાંપ તો વળેછ ને પુરું ઘબાયનમ: કરવા બેઠાછ ? તમારી નજરમાં એમ હોય, કે જુવાન બેરીના હુંસી વરસના ઘરડા ઘણિયે આંધળા થવું, એમાંજ સુખ છે, તો હું પણ હા કહું છું.

નથ્યુ-સાલ્લા, હું તો પક્કા જુવાનને હઠાવું એવોછું. વારું, રાખ. નથી ટુંપવું (આંસુ લુછી નાખેછે.)

હજામ-સેઠ, કુલફ લગાવો.

નથ્યુ-હા યાર. શાબાસ ! ત્હેં અક્કલ ઠીક બતાવી. કમાલખાં ! કમાલખાં ! (કોઈ જવાબ દેતું નથી.)

હજામ-કમાલખાં !! કમાલખાં !!

કમા-મ્હેં આતા હું. હાથમે ચલમ હૈ.

નથ્યુ-ચલમકુ જલાદે ! જલદીથી આઓ.

કમા-સેઠ, ઈતહીની ડેર હૈ. ચલમકું જલાકર દેખો મ્હે અબી આયા.

નથ્યુ-હમણા કે હમણા તુમ આઓ. બહુ જરૂરકા કામ હૈ. યાદ રખો જો વાર લગીતો. (કમાલખાં આવે છે.)

કમા-સેઠ, તુમેરી નોકરી તો બોત સકત ! ક્યાં હુકમ ?

નથ્યુ-કમાલ, તેરી પાસ-પેલું-પેલું હજામ તે સ્હુંતો ?

હજામ-કુલફ, બાલ રંગનેકા.

કમાલ-મેરીપાસ કુલફ કેસા ? ઓતો કબરસ્તાનકે મુસાફરકી પાસ હોવે.

નથ્યુ-હેં ! અલ્યા, કબરસ્તાનના મુસાફર તે ક્યા ?

કમા-જેસા હિંદુસ્તાન, અરબસ્તાન, તુર્કસ્તાન; તેસા કબરસ્તાનબી બડા મુલુક હૈ. હુંવાં તુમેરે જેસે બડે બડે લોક જાતે હૈ.

નથ્યુ-વાવા ! ત્યારેતો તું કોઈ એસા મુસાફીરકી પાસ આણાદે.

કમા-ક્યા સાબ, આપને કુલફ લગાનેકી મરઝી હૈ.

નથ્યુ-હાંહાં, મીયાં સાહેબ તું બડા અચ્છા નોકર હૈ. તુમ બોત સમજુ માણસ.

કમા-મહેં સમજા. કુલફકી જરૂરતો તુમકુ સહી.

નથ્યુ-અરે ભાઈ, બડી જરૂર. એતની મેહેરબાનીતો કરવી પડેગી.

કમાલ-શેહેરમેં જો કહ્યા હોત, તો મહેં ક્યાંસે બી લા દેતાથા.

નથ્યુ-વારૂ, તને કરનેકી રીત માલમ હેં ?

કમા-અમકું ક્યા માલમ ?

હજામ-નથી માલુમતો ચાલ્યું. કાકા, વાળ કાળા કરવા સાથે જ તમારે કામ છેકની ?

નથ્યુ-હાજતો આપણે ગોળ ખાધા સાથે કામ. હજામતો કોઈ કોઈ બડા હોશિયાર હોયછે. તને કાંઈ માલમ હોયતો કહેની ભાઈ.

હજામ-સેઠ તમારાથી થાય નહિતો.

નથ્યુ-નહિ કેમ થાય ? વા ! કામ મારેછે કે તારે ?

હજામ-ઉંહ ! ઉંહ ! કહેવાય એવું નથીતો.

નથ્યુ-કહે, કહે-મને રીસ નથી મારા સમ કહે.

હજામ-લો સમ નહીં ખાઓ. મહેં એક વાર બકાલચંદ સેઠ પાસે કરાવ્યુંતું તો ખરૂં, કોઈએ જાણ્યું નહિ કે શો ખેલ કીધો છે.

નથ્યુ-ત્યારે કહેની, કહેની, કહેની.

હજામ-સેઠ, જવાદો કોઈ જાણશે તો ગાંડામાં ખપીશું.

નથ્યુ-જા, જા. કોણ જાણવા બેઠુંછ.

હજામ-પણ સેઠ આપણે એ વગર શું બેસી રહ્યાછ.

નથ્યુ-વા, મારા સમને પણ નથી ગાંઠતો કે ?

હજામ-લો ત્યારે કહુંછું. શાહી ચોપડી કે કામ સટલ, હીંમતછે ?

કમા-(ખડ ખડ હસી પડેછે.)

હજામ-ગધેડાની પેઠે દાંત સું કહાડેછે ? કહેવત છે કે-દેખાડિયે, પણ દાંત ન દેખાડિયે. તારા કુલફાથી તે શું વધારે થવાનું હતું ? જહાંતહાં વાળ કાળા કરવા.

નથ્યુ-પણ શાહીથી કુલફાના જેવા ચળકતા નહિ થાય તો.

હજામ-તેનો ઉપાય બતાવુંછની. માંહે જરા દીવેલ નાંખવું. પછી જુઓ તમાસો; તમારા કુલફને ટક્કર મારે. (કમાલખાં તરફ આંખ કરછે.)

ક્રમા૦-નહિ સાહેબ, ઓબી અચ્છી કહેતા હૈ.

નથ્યુ૦-ત્યારે લાવતો પેલી દવાત ને પેલું કોડિયું.

ક્રમા૦-હાંજી શેઠસાહેબ, મેં લાતાહું. (લાવે છે.) (નથ્યુ કાકા શાહી ચોપડવા માંડે છે.)

હજામ-શેઠ, તમારા સ્હસ્હરા આવે છે. આપણી કન્યા પણ જોડે છે.

નથ્યુ૦-આ સાલી શાહીતો સુકાઈ નહિ ને હું સ્હુ કરું ?

ક્રમા૦-અબી તો ચ્હેરા શામ કરકર ફિરનેકાહી વખત હાથસેં આપ લાયાહો.

નથ્યુ૦-સાલ્લા બાંડિયા, તું મજાક કરતાહે તે હું સમજતાહું. પણ પનવામાં સાલ્લા લાજ છે કે ? કુચ કસબણ, બસબણતો મ્હેં નહિ રાખી હૈ.

ક્રમા૦-રખો તો આપકા ઉદ્દુ ઓર જુવાંમદીસે ઓ ગુલતાનહી હોજાવે.

હજામ-કાકા, તમારા સ્હસ્હરા ઓટલે ચઢ્યા હો !

નથ્યુ૦-અલ્યા હવે સ્હું કરીએ ? આપણો કિસબ પકડાઈ જસે તો ફજેતી થસે !

હજામ-જાઓ, જાઓ. ઘરમાં જઈને મ્હોં ઘઈ આવો કાકા. (નથ્યુકાકા જાયછે.) ખરેખરો અનાડી છે !

(ઝુમખાશાહ અને ચંદા આવેછે.)

ક્રમા૦-આઓ, સેઠજી, બૈઠો.

હજામ-કેમ ઝુમખાશાહ સારા તો છો ? તમને આવતાં વાર લાગી તેથી બહુ ફકર થતી હતી.

ઝુમ૦-ભાઈ સાહેબ, વાટમાં શોડીનું શરીર ભરૂચ આગળ બગડી આવ્યું તેથી થોડાશેક દહાડા ભાંજવા પડ્યા.

હજામ-તમારે ભરોંસે બે દહાડા થયા અમારા સેઠ હિંચા આવીને પડ્યા છે.

ઝુમ૦-કોઈને આ વ્હેવાની જાણબાણતો નથી કીધીને ?

હજામ-જાણ કરવી હોય ત્યારે સુરત મહેલીને આ જંગલ સરખા ગામડામાં આવીએ સું કામ ?

ઝુમ૦-બેશ બેશ. તમે શુરતી કોંચ કાચા નહિતો.

હજામ-સુરતમાં હોત તો તમારી છોકરી લ્હાવો લેત. સેઠ શું મજેનો વરઘોડો કહાડત જો.

ઝુમ૦-એવા ઢોંગ શા ? શુરતમાં ઢોંગ ભારે તો, મારા સાહેબ. આવા મોટા બીજ વરને શોભે પણ ખરો ?

હજામ-અમારા શેઠ તો બીજવર નથી, પણ ચોથ વર છે. પણ તેની કંઈ ફકર નહિતો. અમારે હિચાં તો મોટા ઘરડા ઘરડા ડોસા બની ઠનીને આમ આંખ અંજાવીને ધામધુમથી પણવા જાય.

ઝુમ૦-હોય, દેશાચાલ છે.

હજામ-એ ઉપર મ્હારું એક ગીત સાંભળો.

ધન ધનરે દાદાજીનો ઘોડલો. ટેક.

ચાર લાખ ચરૂ જળ ઉકળે, અલબેલો કરે અંગોળ ;
મોગરેલ માણી મુળશોંહ ને, આણી કસ્તુરિ કળશી સોળ;
અંગે અંબર અતિશય ઓપતાં, જાણે ઉગિ રહ્યો ઉઘોત;
પ્હેર્યો લખ્યો સુનેરી સાત લાખનો, સેઠના પટકાના પચીશકોડ;
રે ચીરા વગર કેમ ચાલશે, જીયાવરને ઉર આનંદ;
કાને કડક મોતી મહા મૂલનાં, જાણે મોર ઈંડાં પરચંડ;
કડાં સાંકળાં કર મણ સાતનાં, વેડ દશ દશ આંગણિ માંચ;
કોટે કંઠી તણા તો ઝુંસરા, બાપડે બુઢે કેમ ઉચલાય;
પાકાં પાંસઠ પાનનાં બીડલાં, બબ્બે ગાલ નિચે દાબી દીધ;
પછે નજર લાગે કો નારની, માટે મેંસનાં ટપકાં કીધ;
નથી જાંનરણીનિ કંઈ ન્યૂનતા, નહિ જોઈયે કોઈનો પાડ;
પુત્રી પૌત્રીને પર પૌત્રિયો, મણિ ગાડી ભરાઈ સાઠ;
હોય આનંદ ઘરનાંને ઘણો આતો દાદાજીનો વિવાહ;
ઉમંગનું શું પછિ પૂછવું, ગીત ઉપર ગીત ગવાય;
પાકી વયના જીયાવર શોભતા, પાકી વયનો ઘોડો પણ ઠીક;
બંને પ્હોંચે સલામત માંડવે, તરૂણ શાજનને મન બ્હીક;
કોઈ મૂરખ તો નથિ માનતા, કહેછે એ વરઘોડો ન્હોય;
એ તો વાજતે ગાજતે જાયછે, સામે પગલે જ્ઞાની કોય.

પ્રવેશ ૩ જો

(સ્થળ-નથ્યુકાકાનો ઉતારો)

નથ્યુ-ઝુમખાશાહ, (ચંદા તરફ જોઈને) તમને જોઈને અમે ઘણા આણંદ પામ્યા.

ઝુમ-અમારા ધન ભાએગ કે તમ શરખા જમાઈ મળ્યા. સારા માણસની શગાઈ ક્યાં શે ? જંઈ તો આજછે ને કાલ નથી. મ્હેં તો શાહેબ તમારું નોમ શોભળ્યું ત્યારનો શોડી આલવાનો વચાર કીધો.

નથ્યુ-(જરા નીચું જોઈને) લગાર, ઝુમખાશાહ, તમારી છોકરીનું મ્હોં બતાવો તો.

ઝુમ-વાવા, શેઠ, આટલો બધો અમ્હારો અણવિશ્વાસ ? લ્યો ! જુઓ ! બીન ધુંધટો કહાડી નાંખ્ય.

નથ્યુ-કમાલખાં, ગોખલેમેંસે ચસ્મા લાવ તો.

હજામ-કાકાસાહેબ, હુંજ લાવુંછું. મોતી પરખવાંછ કે ?

(હજામ અને કમાલખાં આવેછે.)

નથ્યુ-લાવ બચ્ચા, લાવ. (ચસ્મા ઘાલેછે અને ચંદા તરફ વાંકા વળી વળીને

જુએછે.) વા! શું રૂપાળી કણ્યા છે !

હજામ-પેલે જનમ પુન કર્યા હશે ત્યારે આવું રૂપ અને તમારા સરખો સ્વામી પામી છે.

નથ્યુ-વા ! અલ્યા જોતો ખરો ! જોતો ખરો ?

હજામ-એમાં મને કહેવુંજ નહિ પડે, શેઠ.

નથ્યુ-એનું કપાળ તો જાણે પુનેમનો ચંદરમા.

કમા-શેઠ, બનિયે લોકમેં ઓરતકું મા કહેનેકા દસ્તુર હૈ ?

હજામ-ચંદરમા તો એવા કે આખા જગતને શીતળ કરી ચોખૂંટ ધરતીમાં તમારા નામનો ચંદરવો બાંધશે.

નથ્યુ-મ્હેંતો એસા કહેતાહું કે ચાંદ જેવી છે, બાંડિયા.

કમા-સચ, સચ, સેઠ રાહુ સામનેહી ખડાહૈ.

નથ્યુ-સાલ્લા, રાહુ કોને કહેછ ?

હજામ-ધગડા, રાહુની શી ચંતા છે ?

નથ્યુ-(ચંદા તરફ જોઈને) એની આંખ કેવી મરઘાં જેવી છે ! વા ! વા !

હજામ-મરઘાં જેવી ! મરઘા જેવી હોય, તો તો નઠારી.

નથ્યુ-હા બચ્યા, હા મરઘાં જેવી, તમે નીચ વરણ શું સમજો ? આંખ તે મરઘા જેવીજ કહેવાય, ત્હેં કોઈ દહાડો ભજનમાં મરઘાનેણી એવું નથી સાંભળ્યું ?

હજામ-અરે, કાક્કા, આ ! તેતો મરૂગાનેણી !- એટલે હરણીના જેવી.

નથ્યુ-હરણી તો કંઈ સારી નહિ. શીંગડાં મારે ત્યારે ?

હજામ-હરણીને વળી શીંગડાં હોય એવું તમને ક્યા કવિયે શીખવ્યું ?

નથ્યુ-નહિ હોય ત્યારે તો સારું. પણ વાત ન કરાવ, મારી આંખને સ્વર્ગનું સુખ આપવાદે.

હજામ-સ્વર્ગના સીપાઈઓ રોજ દરવાજા તો તમારા ઠોકી ભાંગે છે, જાઓની તેની સાથે.

નથ્યુ-એનો ચોટલો તો જાણે કાળી નાગની ફેણ.

કમા-સમાલીઓ સેઠ. નાગ રખનેકા કામકુચ તુમ બનિયે લોક્કા નહિ હૈ.

હજામ-જા સાલ્લા, મંતર મને આવડેછ તો.

નથ્યુ-એના ગાલ ઉપર લાલી કેટલી છે ? ચોંહટી ખણી હોય તો લોહી નીકળે.

હજામ-જુઓ જાઓ, કાકા, અમે એવા અનાડી છઈએ ? “મુળામાં તે મીઠું ને કેળામાં તે ખાંડ.”

નથ્યુ-ખરે, ગાલ તો જાણે ગાજરજ તો.

હજામ-એ તે બરાબર. ગાજર ગળ્યાં, ને સોંધા.

નથ્યુ-એની ગર્દન તો તાબુતમાં પરી હોયછ તેવીજ છે.

કમા-ઉસકી માફક થોડે દીનમેં ચોતરફ ફિરને લગેગી.

નથ્યુ-હોઠ તો જાણે હરમાનદુલાની આચકા ચોપડી હોયની તેવાછે.
હજામ-હરમાનના મ્હોંમાં લાડૂ, ને છોકરાં આપે ગાડૂં.
કમા-કુંઆરા કડક દેવકા ઈતબાર મત રખિયો.
હજામ-અસ્ત્રીના હોઠ તો અમૃતની કુખી કહેવાય છે.
નથ્યુ-હૈં ! હૈં ! બચ્યા, એમકે ! અમૃત હોય તો તો હું ગંગા નહાયો. પછી
સાલા વૈડ લોકો દમને સારુ પૈસાના કાંકરા કરાવેછ તેમ નહિ કરવું પડે.
હજામ-વૈદ લોક દમ કહાડે એવા તો ખરા. (હાથ લાંબો કરતાં સેઠના ચસ્મા
પડી જાયછે.)

નથ્યુ-કમબખત હજામડા, મારા ચસ્મા ભાંગ્યા. સાલાએ બે રૂપીયાનું જાન
કરાવ્યું ને હું એ વિના અટકી બેઠો. હવે કરીશ શું ? સાલ્લા, તારી હજામતમાંથી કાપી
લઈશ એની કિંમત. યાદ રાખજે, હું છોડવાનો નથી.

હજામ-(ચસ્મા ઉપાડેછે) કાકા, તમારું ભાએગ જબરું છે તો, ભાંગ્યાં નથી,
તમે ચસ્માને છોડો, પણ તે તમને છોડે એમ કહાંછે ?

નથ્યુ-(પાછાં ધાલેછે.) આવ, મારા ચસ્મા, હું તો તને જીવની પઠે જાળવું છું.
હજામ-તમારો જીવ ને ચસ્મા બંને જાળવવા જેવાંજ છે. એક ટકોરો વાગે તો
ફુટતાં વાર લાગે નહિ.

નથ્યુ-એના હાથ તો જાણે ગુલાબનાં પાંતરાં.

હજામ-એ પકડ્યાથી તમને કાંટા વાગવાના છે તેમાં કે ?

નથ્યુ-એનું નાક તો તેલની ધારજ છે.

હજામ-થોડે દહાડે તરવારની ધાર જેવું થશે. તારે વેગળા રહેજો. તમારું નાક
જો અડકશે, તો ચપ ચીભડાની પઠે કપાઈ જશે.

નથ્યુ-હું તો હરખ ઘેલો થયોછું. મને તો આણંદથી નાચવાનું મન થાયછે.
(નાચેછે.)

હજામ-ટબલા બાંધો, કાકા પરણ્યા પછી તો તેમ કરવું છે.

કમા-શેઠ, હુમેરી ક્યા તકશીર ? તુમેરા પાઝી દુખેગા ઓર મેં એકિલા તે
કિતની ચંપી કરુંગા ?

હજામ-સાળા, મુકિક્યો મારજેની. હું તો શરીર એમજ ચાંપું.

નથ્યુ-બાવડી ચસકી, વચમાં બકબક ન કર. એનું શરીર તો ચાંપાના છોડ
જેવું છે.

હજામ-બરાબર, કેમકે તેના પણ નશીબમાં ભમરનું સુખ નહિ લખેલું.

નથ્યુ-એનું મ્હોં તો ગોળ લાડવોજ.

હજામ-તારે બ્રાહ્મણને બહુ ભાવશે.

નથ્યુ-અરે ! જુવાની તો વાડીની પઠે ખીલી રહી છે !

કમા-માલીકુ શિરપાવ દો. (ચંદા કહારની ગભરાતી હતી તેની આંખમાં
પાણી ભરાઈ આવેછે.)

ઝુમ૦-બીન, બીન, ગાંડી ન થા. (ચ્હીડવાઈને) નથુશા, આ તમારા ઘરનો ઢંગ શો ? આ નીચ જાત તરકડાને અને ગાંચઝાને માથે શિદ ચ્હડાવી મ્હેલ્યાશે. હું કાંચ મારી શોડીને ઠેકડી કરાવવા હિંચા નથી લાવ્યો.

હજામ-ઠેકડી નહિ ઠહો.

કમા૦-મ્હોં સમાલકર બોલ બે બકાલ ! અમકું નહિ પીછાનતા હે ? તેરા સીર તોડ ડાલુંગા.

નથ્યુ૦-કમાલિયા ! કમાલિયા ! મત બોલ.

ઝુમ૦-પીંજરડાને મીજાજ કેટલો છ !

કમા૦-તેરા બાવા પીંજરા.

નથ્યુ૦-અરે ! હં ! હં !

ઝુમ૦-પીંજરડા, મને શુરતી દીઠો કે ? રોંડના તારું માથું જ ભાંજી નાખ્યો જો. ઓળખે છે મને.

કમા૦-જા. જા. સાલ્લે, હીંગ તોલ, હીંગ તોલ.

નથ્યુ૦-(ચ્હીડીને) કમાલિયા ? મડવાનો થયોછ કે ?

હજામ-કાકા, તમે પાછું તમારું કામ ચલાવો એટલે બધા ચૂપ રહેશે.

નથ્યુ૦-રંગમાં ભંગ કરી નાંખ્યો. (પાછો ચંદ્ર સામું જોવા લાગેછે.)

ઝુમખાશાહ, એના રૂપમાં તો કંઈ કસર નથી.

કમા૦-(મનમાં) સાલે હીંગ તોલું અમ સિપાઈ બચ્ચેકું ગાલી બોલતા હે, જનમમેં કિસીકી ગાલી મ્હેને નહિ સુની હે.

ઝુમ૦-મારે મ્હોડે શેઠ, વખાણ કરું તે શોભે નહિ, બાકી એવી ફુટડી શોડી અમારા આખા ગોમમાં બીજી કોચ નથી.

હજામ-ખરી કહોછો. અમારા આવા સુરતમાં કોઈ રામજણીનું પણ એવું રૂપ મ્હેં દીઠું નથી તો.

નથ્યુ૦-ઝુમખાશા, રૂપમાં કંઈ કસર નથી. લખ્યા કરતાં બેચંદા સરસ છે. એની કોટ કેવી છે ! પાણી પીએ તો તે પણ દેખાય.

ઝુમ૦-એતો શેઠ તમે ભૂલ્યા. તમારા શુરતી જેવા અમારા છોરું પોંગળાં નહિતો. એતો ધાબડધીંગા.

નથ્યુ૦-અરે ઝુમખાંશાહ, હુંતો વખાણ કરું છું. અમારે ત્યાં કોઈ બૈરી ઘણી રૂપાળી હોય, ત્હારે તેને એમ કહેછે.

કમા૦-સેઠ, એક મ્હેરી બાત સુન લો.

ઝુમ૦-હુંઅ ! વખાણ કરોછો ત્યારે તો ઠીક. પાણી પીએ ત્યારે પણ દેખાય છે, એ વાતતો ખરીછે.

કમા૦-સેઠ, તુમ મેરી એક બાત સુનો. ક્યા દીવાના હોકર ઓ રંડીકી તારીફ.-

નથ્યુ૦-કમ્બખત ! એને કંઈ કહેશે, તો તો હું કહાડીજ મુકીશ ને ચઢેલો પગારે નહિ આપું.

ક્રમા૦-સુનોતોસહી મેરી બાત. ઓ ગૂજરાતી બડા ચોર હૈ. તુમકું એ કમજાત ફિરેબ દેકર ફુસલાતા હૈ, ઓ લડકી તો મુંગી હૈ.

નથ્યુ૦-હૈ !!!

ક્રમા૦-અરેરે ! કહી દીધું કે !

ક્રમા૦-મ્હે ઓ કમબખત કાફરકે મકાન પર ગયા થા, ઓ વખત ઈસકી સાથ ગાડીવાળા આયાથા ઈને અમકું કહ્યા, કે ઓ લડકી બોલ નહિ સકતી હૈ. મ્હેને તજવીજ બોત કી આખર માલુમ પડા કે ઓ બાત સચહૈ. ફિર સાલેકી પાસ મ્હે ગયા, ઓર પીછું બોલા કે તુમ ઐસે દગા કરતેહો. ઓ બખત એ કમજાત બોલા કે “મિયાં શાહેબ, બોલશોમાં, બોલશોમાં, તમારો ગણ અમે નહિ વેસરિયે.”

એસા બોલકર અમકુ પચીસ રૂપે દીએ.

હજામ-કેમરે ભાયા! આ વાત ખરી કે ?

નથ્યુ૦-હૈ ! આ સું ? એ બોલશે તોજ એની સાથે હું પહણીસ; નિકર એને નાંખો જાનમમાં !

જુમ૦-ભાઈ સાહેબ, હું જૂહું નથી બોલતો. એ શોડી જનમની તો મુંગી નથી જો. મ્હારી આંખ્યોના સમ ! અંબાજીના સમ ! જો હું અશત બોલતો હોગિંતો.

નથ્યુ૦-જોગિં કહાં બોલેછ ? બોલાવોની.

જુમ૦-શેઠ, જરા શૌસતા પડે, હું કહુંશું તે તો કૌંચ શાંભલો, જનમની મુંગી નથી. હું ગોમ મ્હેલીને નેશર્યો, ત્યારની શોડી કુણ જાણે શું થયું બોલતી નથી. શેઠ, હું શોડી લઈને પાછો જાયો તેમાં તમારીને મારી બેઝીની હોંશી થાશે. શૌસતા પડો. ધંતર મંતર કૌંચ કરીશું એટલે પરણ્યા પછે બે દનમાં શાજી થાશે.

..... ***

અંક ૨ જો.

પ્રવેશ ૧ લો

(સ્થળ ભોળાભટનું આંગણું.)

શિવ૦-(વાંસાપર સોળ પડ્યાછે તે વાંકી વળીને જોતાં જોતાં તથા હાથ પંપાળતાં પંપાળતાં) મુઓ એ ઘણી ને બળ્યું એ સંસારમાં રહેવું ! (દાંત પીસીને) મને એવું થાય છે કે એ પીટ્યાનીજ કાંઈ વેતરણ કરું ?

(હરિયો અને કમાલખાં આવે છે.)

હરિ૦-અલ્યા કમાલ, હવે શું કરિયે? વૈદનું નામજ આપણે ભૂલી ગયા ને.

ક્રમા૦-સેઠ બોત કફા હોયગા, અપની નોકરી જાનેકા બખત આયાહૈ. તુંબી કેસા બેવકુફ કે નામહી ભૂલ ગયા.

હરિ૦-ત્યારે તું કેમ ભૂલી ગયો? યાદ રાખિયેની.

ક્રમા૦-બંમનકા બડા અટપટા નામ અમકું ક્યા યાદ રહેવે ?

હરિ૦-હવે કરવું સું ?

કમાલ૦-અબી પીછા સુરતકા રસ્તા પકડના.

હરિ૦-પેલી બૈરીને તદબીરથી પૂછી લેની.

કમા૦-(શિવકોર તરફ ઘાંટો પાડી) એય ! તુમકું માલુમહું બૈદ ઉસકા નામ ક્યા તો-ઓ-ઓ બૈદ કિદર રહેતાહું ?

શિવ૦-(મનમાં) એની કાંઈ વેતરણ તો કરવી ખરી.

હરિ૦-મુંગાને બોલતાં કરે એવો અહાં કોઈ વૈદ રહેતો નથી? બૈરી, ઓ બૈરી.

શિવ૦-લંબજીભા, તને તો એવા વૈદનો ખપ પડે એવું મને લાગતું નથી.

હરિ૦-બાઈ, તું જાણોછે કે અમે મજાક કરિયેછ, પણ એમ નથી, અમારી સેઠાણી મુંગી થઈ ગઈછે તેથી સેઠે અમને વૈદને તેડવા મોકલ્યા છે, પણ તેનું ભોગજોગે અમે નામ ભૂલી ગયા, અને હવે જો અમે તેને તેડવા વગર પાછા જઈયેછ, તો અમને પાણિયું મળે એવુંછે.

શિવ૦-હાં, એક એવો વૈદ રહે છે પણ તે તારી સો સેઠાણી મરતી હોય પણ આવે એવો નથી.

હરિ૦-એજ, એનું ઘર બતાવોની. તેડી જવો તો અમારા હાથમાંછે. નહિ આવે તો ટીંગાટોળી કરીને લઈ જઈશું.

શિવ૦-(મનમાં) મારા હૈયાના હારની ખબર લેવડાવાની મ્હાદેવે મને ઠીક બુદ્ધિ સુઝાડી. (ચાકરોને) જો તમે એને તેડી જાઓ, તો એ તમારી સ્ઠેઠાણીનો રોગ તો બોલતાં બોલતાં કહાડી નાંખે. વૈદકના કામમાં તો એની જોડી નથી, અને તેમાં મુંગાને બોલતાં કરવાની માત્રા તો એના બાપનીજ.

કમા૦-મહેરબાની કર કર ઈસકા મકાન બતાઓ.

શિવ૦-તમારો પિતંદર આવે તો સ્હુ થિયું ? એ ઘરમાંથી બારણે નિકળે એવો નથી, પણ તમે જો ઘડી એક હાં ફર્યા કરશો તો તમને મળશે, કેમકે કોઈ કોઈ વખત એ ઘાસના ભારા લેવા ખેતરે જાય છે.

હરિ૦-વૈદ તે ઘાસના ભારા લાવે !

કમા૦-ઓ તો દવાકી જ ડીબુટી હોયગી.

શિવ૦-ના, ના, એ તો કંઈ નવી તરેહનું મનખ રે ભાઈ.

કમા૦-ઈલમી કે સીર કુચબી એબતો હોવે.

શિવ૦-અરે ! એતો એવો છે, કે તમે તેને મારશો ત્યાં લગી, એમ નહિ કહે કે હું વૈદછું; અને વળી હું અગાઉથી કહુંછું કે દશવીશ, ઝપાટા ચ્હોડી કહાડશો ત્યાં લગી, એ નાની નાજ કહ્યા કરવાનો. એનો ખપ પડે છે ત્યારે અમારે સઘળાને એમ કરવું પડે છે.

હરિ૦-એ ઘણી હસવા જેવી વાત છે.

શિ૦-એ ઘણી હસવા જેવી-અને આવા મ્હોટા મનખને વળી એવી ગાંડાઈ શી.?

કમા૦-હકીમકા કામ બરાબર આતાહું ?

શિવ૦-આતાહૈ ! એની જોડી તો લાવો. છ મહિના ઉપર એક બૈરીની સઘળા વૈદોએ આશા છોડીતી, અને ખરેખર એને બોલાવ્યો ત્યારે તો તે ચોકે મુએલીજ પડી હતી. પણ એણે તો જતાં વારનેજ, કંઈ પાતરાં જોડે લાવ્યો હતો તેને વાટીને પાંચદશ ટીપાં તેના મ્હોમાં મૂક્યા, અને તે ટીપા તેના ગળામાં ઉતર્યા નહિ, એટલામાં તો તે બૈરી ચોકેથી ઉઠીને ફરવા લાગી.

કમા૦-અજબ !

શિવ૦-અરે ! પંદર દહાડાપર એક પોર્યો માળાપરથી પડી ગયો તો તેના હાથપગ, ને માથું, એ સઘળું ભાગી ને લોહીલોહાણ થઈ ગયુંતું પણ આપણા વૈદની જરા પૂજા કરીને ત્યાં તેડી ગયા એણે કંઈ એવું તેલ તેને શરીરે ચોળાવ્યું, કે દેખદેખતાં તે છોકરો ઉઠીને રમવા દોડી ગયો.

હરિ૦-ઓ ! નવાઈ ! નવાઈ !

કમા૦-શોભાન અલ્લા ! બડા અજબ ઈલમી !

હરિ૦-પણ મુંગાંને સારા કરેછે ?

શિવ૦-મુંગાના સ્હા ભારછે ? અમારા ગામના જોશ્હીની વહુ જન્મની મુંગી હતી, તેની જીભ ઉપર એણે કંઈ એવો લેપ ચોપડાવ્યો, કે જોસ્હી બાર રાસી ગણે તો તે બાવી ગણે એવી થઈ છે.

હરિ૦-એજ વૈદને તેડવા મોકલ્યા હસે.

શિવ૦-હું કહુંછું તે વૈદ તો ઓ પેલો આવે.

કમા૦-કહા ? ઓ !

શિવ૦-એજ. એ આપણને જોઈને ભરાઈ જાય છે.

કમા૦-ચલબે, હરિયા, ઝપટશે, અબી બાત કરનેકા બખત નહિ હે. બાઈ, તુમને બોત મ્હેરબાની કીઈ.

શિવ૦-જાઓ. પણ જોજો હો ! મારતાં આલસ નહિ કરતા. મ્હાદેવ કરશે તો તમારું કામ પાડ પડશે (મનમાં) મારુંતો પાર પડશેજ.

હરિ૦-અમે એ વાતમાં કસર કરીએ એવા નથી તો.

પ્રવેશ ૨ જો

(સ્થળ-ગામનું ગાંદરું.)

ભોળા-(મનમાં) ઓ ! ઘગડું ક્યાંથી આવ્યું ? કાંઈ નહિ હમણાં મિળાવી લઈએછ. (મોટેથી) અહિં ! મિયા સાહેબ ! તબીયત અચ્છી હું.

કમા૦-મહારાજ, આપકા ગુલામ અચ્છા હું.

ભોળા૦-નારે, મિયાં સાહેબ, અમે તમારા ગુલામ.

કમા૦-હમેરા બડા નશીબ કે આપકી મુલાકાત હુઈ.

ભોળા૦-નહિરે, મિયાં સાહેબ, અમારા નસીબ. (મનમાં) પૂરાં ભોગ ! ભારા છીનવી લઈ જવાનો. કોઈ સ્હસ્હરાની સ્હવારી બવારીની મ્હોંકણ પડી હોસ્હે.

ક્રમા૦-મહારાજ, અમપર મહેરબાની કરનેકા કામ આપકે હાથમાં હૈ.
મહારાજ, તુમેરી પાસ એક કામમે મદદ મંગનેકુ અમ આયે હૈ.

ભોળા૦-અચ્છ ચિલમ ચહીતીહૈં.? બના દેતાહું, મેરા ફક્કડ દોસ્ત. જેસ્હી ઓ
દીન બનાઈથી તેસ્હી. (મનમાં) આ ઘગડું તો કંઈ નવી તરેહનું દેખું રે ! આમના સુરજ
આમ ઉગે, પણ જોગલું કે તરકડું નરમાસથી બોલે નહિ.

ક્રમા૦-મહારાજ, ગરીબકું ઉડાનેકી બાત ?

હરિ૦-તમારા સરખા માણસને અમે શોધતા આવિયે એમાં કંઈ નવાઈ જેવું
નથી. તમારા જેવા માણસ કંઈ ઢાંક્યા રહેછ ?

ભોળા૦-(મનમાં) ઓહો ! કચેરીને સીધાં પાણી જોઈતાં દેખું! ભોળાભટ
પાસેજ ? દહાડો વળ્યો. (કમાલખાંને) અરે, મિયાંસાહેબ, તમે જાણો છો હુંતો ગરીબ
મનખણું. આ વેચીને પૈસા લાવા ત્યારે હું આજે રોટલા પામા.

હરિ૦-વા ! મહારાજ, એમ સું બોલોછ !

ભોળા૦-મિયાં સાહેબ, જૂઠું નથી કહેતો. જાઓ ! બે આના આપજો. આ
ભારો તો જુઓ !

ક્રમા૦-સિર મત પકાઓ. સીધી બાત કરો.

ભોળા૦-મિયાં સાહેબ, તમે બધીજ મ્હોબત ભૂલી ગયાકે ? ફિકર નહિ. (પાસે
જઈને) લે દોસ્ત પૈસાની તાડી પીજે જા. (પૈસો આપવા માંડે છે) હવે સીધી બાત થઈ.

હરિ૦-મહારાજ, કાંઈ કરતાં સમજો. સમજો.

ભોળા૦-(ગુસ્સો બતાવી) હાંડી ધોયા, તું દબાવવા આવ્યો છ કે ? બચ્યા,
કાયદો કપરો છે, કપરો છે. મોતે માર્યા જશો. આ મિયાં સાહેબ તો અમારા જુના દોસ્ત
છે. ક્યું ? મિયાં સચને ? ઓ દીન નદીકે કીનારે -

ક્રમા૦-બમન, મેરી સાથ એ બાત નહિ ચલેગી.

ભોળા૦-ત્યારે લઈ જાઓ ભારો. દામ લેવાશે તો લઈશ.

હરિ૦-મહારાજ, તમે શું ને ભારો શુ ?

ભોળા૦-(ચ્હીડીને) સીધાંપાણી જોઈતાંતાં તો જઈએની સ્હસ્હરા પટેલને ત્યાં
કે વેરાગીનું ઝુંડ લખીને તેરા ધરમ તેરે દુવાર કરત. આ હું તો ચાલ્યો. આગળ લગીની
હિંમત હોય તે આવી અટકાવે. હું મામલતદાર ને કલેક્ટરના બાપને ઠેઠ પહોંચાડું
એવોહું.

હજા૦-વૈદરાજ ! વૈદરાજ ! એ માથાફોડ મુકીદો.

ભોળા૦-આ કોઈ બેવકુફ છે કે સ્હું ?

ક્રમા૦-મહારાજ મ્હેં ઈતની અરજ કરતાહું કે મહેરબાની કર કર સબ ઢોંગ
છોડદો.

હરિ૦-તમને અમે ઓળખ્યા તો ખરા, ઢોંગ હવે શું કામ કરોછો ?

ભોળા૦-ઓળખ્યા ? હું કોણહું ?

હરિ૦-અમે શું નથી જાણતા ? તમે મોટા વૈદછો.

ભોળા૦-લવેછ સ્તુરે ? હું સ્હસ્હરો વૈદ કહાંથી થિયો.

કમા૦-એ તો જીદ નહિ છોડેગા. મહારાજ, મ્હેં પગડી ઉતારકર કહેતા હું, કે અબ ઢોંગ છોડદોજ, નહિતો અમકુ-ક્યા ઓ તો તુમકું માલમ હું-ઓ કરનેકી જરૂર પડેગી.

ભોળા૦-સ્તુ તે જો મને માલમ હોય, તો મારા બાપના સ્હમ ! પણ એટલું તો માલમ છે, કે હું વૈદ નથી.

કમા૦-ઓ ઈલાજ બિગર કુચ છુટકા નહિ હૈ.

હરિ૦-કરતા હોય તે કરો, ને છાસની દહોણી ભરો.

કમા૦-ક્યું તુમ બૈદ નહિ ક્યા ?

ભોળા૦-ના !

કમા૦-ક્યું તુમ બૈદ નહિ !

ભોળા૦-ના, ને કદાપિ વૈદ હઈશ તોપણ ત્હારું ઓસડ મારાથી નહિ થાય. પલાસ્તર મરાવ જા છોડ.

કમા૦-(સ્હમકીને) હા. કબુલતો જરા હુવા.

હરિ૦-વૈદરાજ, ચલો, ચલો. ઓસડ કરો, કરોતો ખરા.

ભોળા૦-જા, જા, હું નથી કરવાનો; કરું તો મારી જનોઈના સમ. સમજ્યા સૂઅરના સાળાઓ ?

કમા૦-(ગુસ્સે થઈને) અચ્છા, અચ્છા, હરિયા દેખતા હૈ ક્યાં ?

(બંને ભોળા ભટને મારે છે.)

ભોળા૦-આપણ ખાસી. (ભોળાભટના માથાપરનો ભારો પડી જાયછે. મારંમારા ચાલે છે, હરિઆને એક હડસેલો મારી પાડી નાખેછે) આવો બચ્યા, આવો બચ્યા. તમારું દીવાનાપણું દોઢ ગાઝિ કહાડી નાખું એવો હું છર્ગિ. ઓળખોછો ભોળાભટને ?

કમા૦-(ભોળાભટનો તોટો પકડી) અબી આતા હું કે નહિ ? બોલ. (હરિયો આવીને ઉપરથી સપાટા લગાવે છે.)

ભોળા૦-ઓરે ! મિયાંસાહેબ જાનેદો, જાનેદો. મીયાં કહા કહેતે હો ! તે મેં હું, મિયાંસાહેબ ? જાનેદો, મર જાતા હું.

હરિ૦-ત્યારે, મહારાજ, હાથે કરીને એમ શું કામ કરાવતા હશો ?

કમા૦-મ્હેં ખચિત કરકર કહેતા હું કે મ્હેં બહુત દિલગીર હું.

ભોળા૦-આ તે સ્હસ્હરા ગાંડા કે ડાહ્યા કાંઈ સ્હમજાતું નથી. (મ્હોટેથી) મ્હેં પણ ખચિત કર કર કહેતા હું કે હું પણ બહુ દલગિરછું. પણ મિયાં સાહેબ, મને મારી મચરડીને વૈદ કરવામાં તમને શો લાભ છે.

કમા૦-ક્યા ! તુમ ફિર હકીમાકા ઈનકાર કરતે હો ?

ભોળા૦-હું જો હકીમો હોર્ગિ, તો તારી જુવાનીનાજ સ્હમ. ?

કમા૦-કમબખ્ત, મેરી જવાનીકા સોગન કાયકે બાસ્તે ખાતા હે ? બોલ ! તું

વૈદ નહિ ?

ભોળા૦-મુસલમાનના પેટનો હોય કે જૂઠું બોલે. (પાછા મારે છે.) ઓ મારા બાપલારે ! અરરર ! ઓ મારા દાદા ! ખોદાને માટે જવાદોરે ! ઓરે ! મિયાંસાહેબ, હું વૈદ છું, -જોસ્ફીછું-ગાંધીછું-ગવંડરછું-હજામછું-કલેક્ટરછું-મોચીછું-કહોતે છું.

હરિ૦-મ્હોંથી કહો કે હું વૈદ છઉં.

ભોળા૦-હા ભાઈ, હા હું વૈદ છું. અશ્વનિકુમારનો અંશ ને અફલાતુનનો અવતાર.

કમા૦-તુમેરી એસીબાત સુનકર મ્હેં બોત ખુશ હુવા. તસ્દી તો હુઈ, મગર માફ કરિયો.

ભોળા૦-નહિરે, ભાઈ, મને કંઈ તસ્દી નથી પડી; તસ્દી તો તમારા હાથને પડી. પણ હું વૈદ છું તેનો તમને ભરોસો છે ?

કમા૦-મહારાજ, તુમતો દુનિયામાં એકી હો.

ભોળા૦-બીજો અક્કર્મી કહાંથી હોય ?

હરિ૦-મહારાજ, તમે તો ભલભલા રોગ સારા કીધા છે.

ભોળા૦-હોય, ભાઈ. તું જાણે તે ખરું.

હરિ૦-મહારાજ. તમેતો એવાછો કે એક બૈરીને બાંધીને બાળવા લઈ ગયેલા તેને સારી કરેલી.

ભોળા૦-ઓત ત્હારીની.

હરિ૦-તમે તો એક છોકરાની ડોકી ભાંગીને આધી પડીતી તેને જતાં વારને સારું કીધુંતું.

કમાલ૦-જીભ બિગરકી એક ઓરતકું તુમને બોલતી કીઈ હૈ.

હરિ૦-મહારાજ, તુમારા તો ભાએગ ઉઘડ્યાં એમજ જાણો. અમારા શેઠ તમને જે માગશે તે આપશે. -

ભોળા૦-તમારો શેઠ તોકોણ જાણે કેવો હશે ? તેને તો શિંગડાં છે ખરાં કેમ ?

હરિ૦-વૈદરાજ, આખો દહાડોજ મજાક ? શેઠ સુરતથી આજેજ આવ્યા છે.

વૈદનું કામ પડ્યુંછ તેથી તમને તેડવા મોકલ્યાછ.

ભોળા૦-(મનમાં) અરે ત્હારીની. આતો કાંઈ આંધળે બહેરુંજ કુટાયછે જો.

કમાલ૦-ઓ તો લખપતિ હૈ. તુમ મુખસે માગોગે ઓ સબ દેગા.

ભોળા૦-(મનમાં) ચલો ત્યારે બેઘડી મજાછે, હું ? જે માગું તે આપશે ?

હરિ૦-હા, એમાં તે કંઈ શક ?

ભોળા૦-ત્યારે તો હું વૈદ છું એમાં પણ કાંઈ શક. હું ભૂલી ગયો તો, પણ હવે મને સાંભર્યું. વારૂ શો રોગ છે ?

હરિ૦-શેઠાણીની જીભ બંધ થઈ ગઈ છે.

ભોળા૦-ગભરાઓ નહિ, મહારાજ ન્હરાજ લઈને ઉઘાડે ત્યારેજ ખરા. પણ રાખો હું મારી કોથળી લઈ આવું. કોથળી વિના વૈદને કે હજામને એક ઘડી ચાલે નહિ.

ક્રમા૦-મહારાજ અબ જલદી કરો.

ભોળા૦-તમારી શેઠાણી કેટલાએક વરસની છે.

હરિ૦-જાઓ, જાઓ. કોથળી લઈને આવો, રસ્તામાં જે પૂછશો તે કહીશું.

ભોળા૦-જુઓ હું આવું તો છગિં પણ આટલી સરત, -રસ્તામાં હું જે પૂછું તે તમારે કહેવું, પછી બધી હકીકત સાંભળીને મ્હારી નજરમાં આવે તો આવું, ને નહિ તો પાછો ચાલ્યો જાઉં જો.

કમાલ૦-અચ્છા અચ્છા જૈસી મરજી.

હરિ૦-જલદી લઈ આવો. જલદી લઈ આઓ.

કમા૦-જાને તો નહિ દગિંગા. ચલો મે સાથ આતા હું.

ભોળા૦-ઓ! કોથળી તો જડી. ચલો ત્યારે હરાહરા મહાદેવ !

પ્રવેશ ૩ જો

(નથ્યુકાકાનો ઉતારો.)

નથ્યુ૦-પણ તે વૈદ છે કહાં ?

હરિ૦-ઓટલે જરા સુકન જોવા ઉભા રહ્યા છે. શેઠ, કંઈ ગભરાતા નહિ. એ વૈદ એવો છે કે બીજા વૈદ જેમ માણસને મારવામાં હોશિયાર હોયછે તેમ એ મુવાંને જીવતાં કરવામાં છે.

નથ્યુ૦-પણ એ બહુ નવાઈ જેવું છે કે આવા મોટા વૈદને એવી નઠારી ખાશિયેત પડી છે.

કમા૦-મગર ઓ ઈલાજમેં કુચ મ્હેનત નહિ હેંતો. દોચાર લગાઈકે અપની મેલે સાલા ચલા આતા હૈ. ઓ આયા દેખો.

(ભોળાભટ આવે છે.)

નથ્યુ૦-પધારિયે, વૈદરાજ.

ભોળા૦-અશ્વનિકુમાર વૈદ એમ કહી ગયા છે કે વૈદને પધારિયે એમ કહેવું નહિ.

નથ્યુ૦-એવું વળી શેમાં કહ્યુંછ ?

ભોળા૦-પધાર્ય અધ્યાયમાં.

નથ્યુ૦-ત્યારે ફરીથી નહિ કહિયે મહારાજ.

ભોળા૦-બાર વરસ લગી ગુરૂને ત્યાં વિદ્યાભ્યાસ કર્યા પછી - સાંભળોછ કે વૈદરાજ ?

નથ્યુ૦-વૈદરાજ કોને કહોછ ? હુંતો ઠાકોરની કિરપાથી વેપારી વાણિયો છગિં.

ભોળા૦-શું ? તમને વૈદું નથી આવડતું ?

નથ્યુ૦-ના, મહારાજ.

ભોળા૦-શું ! વૈદ તમે નથી ?

નથ્યુ૦-વૈદ ! નારે, મહારાજ હું વૈદ કેવો ?

ભોળા૦-ત્યારે લો ! લો ! (નથ્યુકાકાને મારેછે.)

નથ્યુ૦-ઓરે ! લો શું પચ્ચર ? આ તે કંઈ રીત છે ?

ભોળા૦-મેં તમને વેદું આપ્યું. હું એજ વિદ્યા ભણ્યાથી વેદ થયોછું

નથ્યુ૦-આ અડધ પાંસળીને કહાંથી લાવ્યા છ ?

હરિ૦-સેઠ, મેં તમને કહ્યુંતું કની, એતો જરા મીજાસ એવો એનોજ છે.

નથ્યુ૦-એવો તે સાળો મીજાસ કેવો ? મારી સાથે એવો મીજાસ નહિ ચાલે.

ભોળા૦-સેઠ, માફ કરજો, માફ કરજો હો.

નથ્યુ૦-વારૂ, એકવારની કંઈ ફિકર નહિ.

ભોળા૦-મારા હાથને વા થઈ આવ્યો તેથી હું દિલગિર છું.

નથ્યુ૦-કંઈ ફિકર નહિ, કંઈ ફિકર નહિ.

ભોળા૦-મ્હેં આ પાંચ દશ તમાચા, સેઠ, તમને ચ્હોડી કહાડ્યા તે બહું ખોટું-

નથ્યુ૦-હવે એ વાતજ જવાદો. હોય, ફિકર નહિ. મહારાજ એને બહું

કપરો રોગ-

ભોળા૦-બહુસારૂં, બહુસારૂં. હુંતો મહાદેવની પૂજા કરીને રોજ એમજ માગુંછું કે, તમને તથા તમારા ઘરના સઘળાને કપરો રોગ થાય કે તમારી નોકરી બજાવવાનું મ્હારૂં કેટલું મન છે તે તમને માલમ પડે.

નથ્યુ૦-મહારાજ, તમારી તો કિરપાજ છે કની.

ભોળા૦-સેઠ, હું જુદું નથી કહેતો, મ્હારા ખરા દીલથી કહુંછું.

નથ્યુ૦-હું પણ મારા ખરા દીલથી માનું છઉં. હવે ચલો તો ઘરમાં.

પ્રવેશ ૪ થો

(સ્થળ : જુમખાશાહનો ઉતારો.)

ભોળા૦-કેમછે હુમકાશાહ ?

જુમ૦-મહારાજ, મ્હારૂં નામતો જુમખો છે.

ભોળા૦-ભુલ્યો માફ કરજો. કનકવાને હુમકા મારેછ કની, તે બોલ મ્હોડે રહી ગએલો તેથી એમ બોલાઈ ગયું. હવે નહિ ભુલું. વારૂ જુંમાખાં-

હજા૦-મહારાજ જુંમાખાં તો મુસલમાનનું નામ.

ભોળા૦-ભેસમુંડા ! વચમાં મુંડી ઘાલવાનું તને કોણે કહ્યું ? બચારા પરદેશીની મજાક કરેછ કે ?

હજા૦-એનું નામ કહાં જુંમાખાં છે, કે મેં મજાક કરી એમ કહેવાય.

ભોળા૦-એણે પોતે મને કહ્યું તે કરતાં તું વધારે જાણે કે ?

નથ્યુ૦-મહારાજ, એમનું નામતો જુમખાંશાહ.

ભોળા૦-સેઠ, એ ઝાંજના જેવું જુમજુમિયું નામ મને તો નહિ આવડે.

નથ્યુ૦-વારૂ મહારાજ, હવે એની નાડ જુઓ.

ભોળા૦-સેઠ, તમારે તમારી પોરીની ચંતા નહિ રાખવી.

હજાO-મહારાજ, એ સેઠની પોરી કહાં છે ?

ભોળાO-પોર્યાની પોરી હોસે. પણ તે પોરીજ કહેવાય.

નથ્યુO-મહારાજ, એતો હું પનવાનોછ તે કણ્યા.

ભોળાO-અરર ! મ્હેતો મુરતમાંજ પંચમાસીનું છમાસી કીધું. પણ સેઠ, અજાણ્યો ને આંધળો બરાબર.

નથ્યુO-હોય, તમે સું જાનો ?

ભોળાO-આ બૈરી-અરે-નાની છોકરીના મ્હોં ઉપર રોગતો કાંઈ જણાતો નથી. એનેતો ગોકુળિયો રોગ થયો છે.

નથ્યુO-વૈદરાજ, એતો હસે છે.

ભોળાO-એતો સાઝું માંદું માણસ હસે ત્યારે એમ જાણવું કે રોગ જવાનો.

વારૂ, (મનમાં) એને શું કહું ? બહેન કહેવી પડશે. હોય, બધા વૈદ કહેછ કની, કહી તેમાં કંઈ થઈ ગઈ ? (મ્હોટેથી) વારૂ, બહેન, તને શું થયું છે ? શો રોગ છે ?

ચંદાO-ગિગિ ! ગિગિ ! ગિગિ !

ભોળાO-શું કહેછ, બહેન ?

ચંદાO-ગિગિ ! ગિગિ ! ગિગિ !

ભોળાO-શું ? શું ? શું ?

ચંદાO-ગિગિ ! ગિગિ ! ગિગિ !

ભોળાO-ગિગિગિગિ તે શું ? એમાં મને એક અક્ષર સમજણ પડતી નથી. આ તે સ્હસ્હરી કઈ જાતની બોલી ?

જુમO-વૈદરાજ, એજ રોગછે તો. એ મુંગી થઈછે અને તેનું કારણ કંઈ માલમ પડતું નથી. અને એ રોગને લીધે તો એનાં લગન અટકી રહ્યાંછે.

ભોળાO-હૈં ! જીભ બંધ થઈ તેમાં શું બગડ્યું ?

જુમO-શેઠ મુંગીને પરણવાની ના કહેછ.

ભોળાO-વા ! એવો તે મૂરખ કોણ, કે જેને મુંગી બૈરી નહિ ગમે ? વારૂ.

આ ગિગિગિ રોગથી કંઈ દરદ થાય છે ?

જુમO-ના, દરદ તો કંઈ નથી થતું.

ભોળાO-એ નઠાઝું. રોગ માંહેનોમાંહે ધુમરાયા કરેછ. વારૂ, ખાવાપર રૂચિ થાયછે ?

જુમO-ખાય છે તો ખરી.

ભોળાO-સેઠ, મને એજ ડર હતો. આવા રોગમાં ખાધાપર રૂચિ થાય તે બહુ ખોટું. એતો પેટનો દાહ, સેઠ, પેટનો દાહ. (મનમાં) કોઈને ત્યાં ઓસડ કરવા જઈએ ત્યારે પેહેલાં તો સાઝું હોય તોપણ બધું નઠાઝું નઠાઝુંજ કહેવું, કે ઘરનાં ડરે, ને પછી સાઝું થાય તો આપણને જશ વત્તો મળે, ને મરે તો કાસળ જાય.

નથ્યુO-વારૂ મહારાજ, હવે નાડ જુઓની.

ભોળાO-જોગિંછું. શેઠ જોગિંછું, આવતાં વારને તરત નાડ જોવાની ધૂર્તશાસ્ત્રમાં

ના કહી છે.

હજા૦-હા મારે પણ કોઈક દહાડો વેદને ત્યાં જવું પડે છે, ત્યારે કાંઈ નહિ તો પણ ઘડી એક વાત કર્યા પછીજ નાડ હાથમાં પકડે છે.

ભોળા૦-(મનમાં) વાત કરાવે નહિ તો પછી રોગ જાણે કહાંથી ? (મોટેથી) તેનું કારણ એમણે કે ચાલવાના શ્રમથી નાડમાં ફેર પડી જાય છે. ઘડીએક બેસે ત્યારે નાડ પાછી ઠેકાણે આવે.

નથ્યુ૦-પણ એને કહાં ચાલવું પડ્યું છે ?

ભોળા૦-(મનમાં) આતો શેઠે પકડ્યા હો. (મોટેથી) પણ હું ચાહીને આવ્યો છકની, સેઠ, જોનાર હું કે બીજો. સેઠ, નાડિજ્ઞાન બહુ દુર્લભ છે, સહેજ વાત નથી. સેઠ, સહેજ વાત નથી. એના ઊંડા ભેદ છે. કાંઈ વિદ્યા પણ જોઈએ, ને કાંઈ તરક પણ જોઈએ.

ઝુમ૦-સેઠ, શાસ્તરની વાતમાં આપણે શું સમજીએ ?

ભોળા૦-વારૂ, બહેન, ત્યારો હાથ લાવતો (ચંદા હાથ આગળ ધરે છે) ઓહો!! આ નાડ ! મુંગી થાય તેમાં નવાઈ શી ? નાડજ મુંગી થઈ ગઈ છે તો, (મનમાં) હું નાડ ક્યાં છે તેજ નથી જાણતો એટલે મ્હારે મન તો મુંગીજ છે તો.

ઝુમ૦-પરીક્ષા તો બરાબર કીધી.

ભોળા૦-અરે, સેઠ, નાડ તો મુડદાના જેવી મુંગી થઈ ગઈ છે. રોગ બહુ ફેલી ગયો છે. જો એક ઘડી મોડો મને બોલાવ્યો હોત, તો આ કામ હાથમાં રહેત નહિ. સેઠ રોગ બહુ કપરો છે, બહુ કપરો છે. પુછવાનીજ વાત નહિ.

નથ્યુ૦-વૈદરાજ, તમારી ખબડદારીની આગળ એ રોગના સા ભાર છે ? તમારાં પગલાં થયાં એટલે બધાં સારાં વાનાં થસે.

ભોળા૦-તે તો ખરૂં, સેઠ પણ અમે વૈદલોક કંઈ પરમેશ્વરના દીકરા નથી. અમારા લાખ્યા પહોંચે ત્યાં લગી તો અમે કરવામાં કંઈ કસર નહિ ચાખિયે પણ એની નાડ તો જુવો, આવી નાડ તો મેં મારા જનમમાં કોઈની જોઈ નથી.

ઝુમ૦-વૈદરાજ, તમારે ખોળે માથું મુક્યું છે.

નથ્યુ૦-મહારાજ, તમારે સરણે આવ્યા છઈએ; મારો કે ઉગારો.

ભોળા૦-સેઠ, હું કઈ મારૂં ચાલશે ત્યાં લગી આજસ કરવાનો છ ? કંકુનો ચંલ્લો સૌને વહાલો છે. પણ શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે :-

गद्धा चलंतो पितरोग जाण्यं, कुत्तेषु वायु गरमी बिलाडा:

मुगीश्च नाडे सकळं रोगाणी, आशा न तस्यं नच नारि सत्यं.

એટલે “ગદ્દા ચલંતી પિતરોગ જાણ્યું” કહેતાં ગદ્દા ચલતી એટલે ગધેડાની પેઠે ચાલે છે એવી જે નાડ તે ઉપરથી પિત એવો જે રોગ તે જાણવો. (એ પ્રમાણે શ્લોક દરેક વાર ઉથલાવી ઉથલાવીને) કુતરાની પેઠે ચાલે તો વાયુ, અને ગરમી ક્યારે જાણવી કે બિલાડાની પેઠે ચાલતી હોય ત્યારે; પણ, મુંગીશ્ચનાડે એટલે જો મુંગી નાડ

હોય તો સો રોગ વ્યાપી રહ્યા છે એમ જાણવું. આશા ન તસ્યં કહેતાં તેની આશા ન રાખવી, જેમકે :- નયનારિ સત્યં એટલે નારિ કહેતાં સ્ત્રી તેનામાં સત્ય કહેતાં સાચું બોલવાની જ્ઞાની પુરૂષો આશા રાખતા નથી.

ઝુમ૦-અરર ! મહારાજ એમશું બોલો છો ? મ્હારે તો ઓંધળાની ઓંખ્ય છે. (આંખમાં આંસુ ભરાઈ આવે છે.)

ભોળા૦-આપણા હિંદુલોકો રડવામાંજ તૈયાર. અંગ્રેજ લોકો હઈયાના કેવા કઠણ હોય છે.

નથ્યુ૦-અરે ! અરે ! શીજી મહારાજ, ઘડપનમાં કેમ કેમ કરતાં આ રતણ મને મળતું તું તે હાથમાંથી જતું રહેવાનું કે ?

ઝુમ૦-અરે ભગવાન ! આ શોડીને પરણ્યા પછી આ રોગ લાગ્યો હોતતો આટલું નહિ લાગત.

ભોળા૦-જાઓ, જાઓ, સેઠ એમ શું બોલો છો ? તમે પૈસાના સગા દેખાઓ છો, માણસના નથી.

ઝુમ૦-મહારાજ, મ્હોડેજ કહેવાયછ. શોડી પરણાવતા જેને ખરચ લાગેછે, તે પરણ્યા પહેલા કે પરણ્યા પછી મૂઈ વાંછેછ ?

નથ્યુ૦-વૈદરાજ, તમે જો એને સાડું કરો તો સો રૂપીઆની મ્હારે તમને કંઠી પહેરાવવી.

ભોળા૦-(મનમાં) આટલા ડરાવ્યા તો સો રૂપિયા આપવા તૈયાર થયાછ. હવે જરા હિંમત આપીએ. (મોટેથી) રૂપિયાનું તો કંઈ નહિ. હું તો જશનો ભુખ્યોછું. જગતમાં કહેવત છે કે ઉંઉંનું ઓશડ નહિ, પણ મહાદેવજી કરે તો હું એને બોલતી કડું ત્યારેજ મ્હાડું નામ ખડું.

ઝુમ૦-વૈદરાજ, હું પણ તમારો ગણ વેસરવાનો નથી, ફુલ નહિ તો ફુલની પાંખડી, પણ હું તમારી શેવા કર્યો.

નથ્યુ૦-વારૂ વૈદરાજ, એ રોગનું નામ શું ?

ભોળા૦-એના શાસ્ત્રમાં, સેઠ ઘણા પ્રકાર લખ્યા છે. એકનું નામ ક્ષુદ્રધંટિકા, બીજાનું નામ અશ્વસ્થામા, ત્રીજાનું નામ ત્રિપુટસુંદરી, ચોથાનું નામ અનુષ્ટુપછંદ, પાંચમાનું નામ યજુર્વેદ, અને છઠ્ઠાનું નામ જામદગ્નિ.

ઝુમ૦-ઓહો ! કેવાં કેવાં નામ એમને આવડેછ.

ભોળા૦-સેઠ, એવા છ પ્રકારનો એ રોગ થાય છે. એ અક્કેક પ્રકારના પાછા વીસ વીસ પ્રકારછે. પણ તમને સમજણ નહિ પડે તેથી કહેતો નથી. ભેંસની આગળ ભાગવત ! તમારા આગળ ખડું ને ખોટું બધું સરખું !

નથ્યુ૦-પણ મહારાજ, કંઈ વિદ્યા ઢાંકી રહેછે ? તમારી બોલવાની છટા ઉપરથીજ જણાય છે.

ભોળા૦-અમે અમારાં વૈદ લોકની સભા મળી હોય, ત્યારે મને બોલતો સાંભળો, તો તમે તો દીંગજ થઈ જાઓ.

સુમ○વારૂ, મહારાજ, આ રોગ સાથી થયો હશે ?

ભોળા○-એમાં શું પુછોછો ? એ મુંગી થઈ છે તેનું કારણ એ કે એની જીભ બંધાઈ ગઈછ.

નથ્યુ○-પણ મહારાજ, જીભ સાથી બંધાઈ ગઈ હશે ?

ભોળા○-સર્વત્ર વૈદકશાસ્ત્રમાં એમ કહેલુંછ કે જીવ્હાની ચલન શક્તિમાં વિષ્ન આલ્યાથી જીભ બંધાઈ જાય છે.

સુમ○-પણ તે વિષ્ન સાથી આવતું હશે ?

ભોળા○-એ વિષે ધનવંત્રી વૈદ કેવું સરસ લખી ગયાછ જો-અરે ! શું મઝેનું લખ્યુંજ જો !

નથ્યુ○-હોશે, વૈદરાજ.

ભોળા○-વા ! ધનવંત્રી વૈદ કેવા સમર્થ પુરૂષ હતા ! શું વિદ્યા ને શું ડહાપણ જો તેમનું ! અંશીજન, સેઠ, અંશીજન, હાલના વૈદો સાળા સેખી કરેછ પણ તેમને શું આવડેછ ? આ રોગ વિશે ધનવંત્રી વૈદે એવું લખ્યુંજ કે જાણે-જાણે-પણ આ તો આડી વાત ચાલી. આ વિષ્નનું કારણ એ છે, કે જઠરાગ્નિમાંથી ગળે આવીને ધુમાડો અટકી રહ્યોછ. એ ધુમાડાનું નામ શાસ્ત્રમાં ધુમાડો-ધુમાડોજ છે. એ ઉપર એક શ્લોક સાંભળો.

મવંતી જીવ્હાયાં ગબ્હગ્હ ગઢ્ઠો ઘટ ઘટે
રમિ શ્ચૈવૈરૈવી રણિકરણિ કૈવો રદ રદ ।
લતા લસ્ત્યં કસ્ત્યં પ્રણિક ઘનશામો અમિમની,
મલંમલ્લાં મલ્લં રમલ મલ મલ્લં વલવર્લી ।।

કમા○-ભિસ્મલ્લા ! ક્યા કાબેલ આદમી હે !

નથ્યુ○-ઓહો ! કેવો અધરો અશ્લોક છે. બોલતાં જીભના કકડે કકડા થઈ જાય. પણ એ તો પાણીના રેલાની કાણી બોલ્યા જાયછ.

સુમ○-શેઠ, તમારા શુરત તરફના વૈદ તો વૈદજ. દેખુ.

ભોળા○-આ અશ્વનિકુમાર વૈદનો જાતનો કરેલો શ્લોક છે, એમાં એમ કહ્યું, કે પેટમાં દોઢ આંગળ ઊંચો, સાડાચાર આંગળ લાંબો અને પોષાત્રણ આંગળ પહોળો ચુલો છે. તેમાં સૂક્ષ્મ રૂપે અગ્નિ પુરણ પુરૂષોત્તમ ભગવાને જાતે પ્રગટાવી મુક્યો છે. એ અગ્નિ નિરંતર બળ્યા કરે છે. એમાં જે લાકડાં હોય છે તેને ફારસીમાં હેમકે હજૂર કહે છે. એ લાકડામાંથી ધુમાડો નિકળે છે તે બહુજ વ્યથા ઉપજાવનારો છે. એ ધુમાડો પેટ સાફ આવે ત્યાં લગી તે દ્વારે નિકળી જાય છે, અને તેથી સુખાકારી શરીરમાં રહે છે.

નથ્યુ○-ખરૂં કહોછ, વૈદરાજ. એક દહાડો જો મને વા સરતો નથી તો મારો જીવ ગભરાઈ જાય છે.

ભોળા○-એ ધુમાડો જો ઉપર ચઢે તો ગળાં આગળ એક સ્નાયુ (જેને આરબીમાં અબ્લે અબ્લા કરીને કહે છે) તેમાં ભરાય. હવે પ્રાણાત્માને સ્નાયું કહેતાં ભુંગલીને નીચલે છેડે હોય છે. તેની ઉપર જ્યારે ધુમાડો ચઢી જાય, ત્યારે જીવ્હા અને પ્રાણાત્મા

વચનો સંબંધ તુટી જાય છે, અને તે કારણને લીધે બોલવામાં વિઘ્ન આવીને પડે છે. કેમ શેઠ સમજ્યા ?

નથ્યુ-વા ! વા ! વૈદરાજ, તમે તો છેક એકે એકથીજ વાત કહી સંભળાવી, ને પછી સમજ્યામાં શું પુછો છો ?

ઝુમ-તમે કહ્યું તે બરાબર છે, પણ મને એક જરા શક એ છે, કે આટલા દહાડા હું તો એમ જાણતો હતો, કે પ્રાણાત્મા તો રૂદ્યમાં છે ; અને તમે તો ગળા આગળ કહો છો.

ભોળા-એમ ઘણા હજામ વૈદો કહે છે; પણ જે પ્રાચીન વૈદકશાસ્ત્રનાં પુસ્તક ભણ્યાં છે, તે સમજે છે કે એ વાત જુઠી છે. એનું તમને એક પ્રમાણ આપું. તમારી છાતીમાં અથવા પેટમાં મુક્કો મારું, તો તમને ઘણું દરદ નહિ થાય; પણ ગળા ઉપર જો તાકીને જોરથી લગાવું કની, તો તમારો પ્રાણ ટપ નિકળી જાય. હવે બોલો, પ્રાણાત્મા ખરો કહાં જાણવો ? કહો તો, તેમ કરી બતાવું.

ઝુમ-વૈદરાજ, અપરાધ ખમા કરો.

ભોળા-હોય, કંઈ ફિકર નહિ. વૈદકશાસ્ત્રમાં તમે શું સમજો ? તમે કંઈ શિખ્યા છો ? કે તમારો કંઈ ધંધો છે ? હવે સેઠ સાંભળજો. આ ધુમાડાથી પ્રથમ તો જીભ બંધ થઈ જાય છે, અને ઘણી મુદત સુધી જો એ ધુમાડો એ ભુંગળીમાં પ્રવેશ કર્યા કરે તો પ્રાણાત્મા ગુંગળાઈ જાય, અને તેથી માણસ મૃત્યુ પામે.

નથ્યુ-એ ધુમાડો એના શરીરમાંથી નિકળી જાય એવો કંઈ ઉપાય કરવો જોઈએ, મહારાજ.

ભોળા-એનો ધુમાડો હું કહાડું ત્યારેજ ખરો.

॥ સુવ્રણશ્ચહિરામોતી ॥ માણેક્વંકરિમિશ્રિતં ॥

॥ પર્વાલ્લચિ ભસ્મેભ્યાં ॥ મુગો રોગશ્ચમુચ્યતે ॥

એટલે સુવર્ણ કહેતાં સોનું તથા હીરા, તથા મોતી તથા માણેક્વં કહેતાં માણેક. એ ચાર વસ્તુની ભસ્મ તથા પર્વાળાની ભસ્મ. એની ગોળી એક આપી હોય તો રોગ જતો રહે.

નથ્યુ-વૈદરાજ, ગમે તેમ કરીને સારું કરો.

ભોળા-સેઠ, સોનાં રૂપાં કંઈ અમારા ઘરમાં પાકતાં નથી. તમે સો રૂપિયા કહ્યા છે તે ગમે તો આપજો નિકર નહિ, પણ એ ગોળી તો અકેકી પાંચ પાંચ રૂપિયે પડે છે તેથી તેનો ખરચ તો અગાડીથી આપવો પડશે.

નથ્યુ-પાંચ પાંચ રૂપિયા તે કંઈ અપાય, મહારાજ ?

ભોળા-ત્યારે તમારી મરજી. અમારી પાસે કંઈ ભાવ કરવાની વાત નથી. આપણા લોકોથી પૈસા ખરચાય નહિ ને પછી વૈદનો વાંક કહાડે. જેવા બે પૈસા, તેવાં ઓસડાં બાકી જો કોઈ પૈસા ખરચનાર હોય, તો આપણાં શાસ્ત્ર તો એવાં છે કે બે ઘડી મુએલાને બોલાવિયે, સેઠ, મુએલાને બોલાવિયે. (જવા તૈયાર થાય છે.)

ઝુમ-જાઓ, મહારાજ, ઓસડનાં જંઈ મારે આપવા. ગોળિયો કહાડો.

ભોળા૦-તમે તો વેશ કરો છો. મારી પાસે ગોળીજ નથી તો આપું ક્યાંથી ? સેઠ બેસો. હું તો જાઉં છું (જવા માંડે છે.)

નથ્યુ૦-(ભોળાભટનો હાથ પકડી બેસાડે છે.) બેસો, બેસો, વૈદરાજ, ગોળી કહાડો, ગોળી કહાડો.

ભોળા૦-(કોથળી છોડીને) આ ત્રણ ગોળી એકવાર ખવડાવવાની. હું આવું એટલીવારમાં કલાક કલાકને આંતરે ત્રણવાર ત્રણ ત્રણ ગોળી ખવડાવવી-એટલે તમારે ત્રણત્રી નવ ગોળી જોઈશું, પણ એકી ગોળી આપવાની શાસ્ત્રમાં ના કહીછ, માટે દશ આપું છું. (મનમાં) પચાશનો મેળ કરૂંની. (મોટેથી) દશના પચાશ રૂપિયા લાવો. એટલી ગોળી ખાધા પછી જો એ બોલે નહિ, તો મને કહેજો. એને કંઈ થાય તો, સેઠ, મ્હારે એની જગોપર સુવું. એ ગોળી વાઘનું બચ્યું છે ! જ્યાં મુકિયે ત્યાંથી પાર કરીને આવે. સાલુંસોનું રૂપું પડ્યું તે તેનો ગુણ ભજવ્યા વગર કેમ રહે ?

રુમ૦-સેઠ, હમણાં તમે રૂપૈયાં આલો પછી હું આલ્યો.

નથ્યુ૦-લો મહારાજ. અમે તમારે ભરોસે છઈએ હો.

ભોળા૦-(રૂપિયા તંબાકુની કોથળીમાં ભરતાં ભરતાં) સેઠ, તમારે લેશમાત્ર ચિંતા રાખવી નહિ. 'અશ્વનિકુમાર ત્હારું ઓસડ' એમ કહીને ગોળી ખવડાવોની. પછી જુઓ શું બનેછ.

રુમ૦-વૈદરાજ, ગોળી પોંણી સાથે ખવડાવવી ?

ભોળા૦-ના, ના. સો પાન મંગાવજો. કેવા પાન જો, કેવડા જેવાં પાકાં.

નથ્યુ૦-પાનતો સુરતથી અમે લગન સાડું પાંચ હજાર લાવ્યા છઈએ.

ભોળા૦-ઠીક છે, બાકી અહિંયા પણ મ્હારું નામ દો, તો નઠારો માલ કોઈ આપે નહી-જાણે કે એના ઓસડમાં નઠારું નહિ નીભે. એ પાનના રસમાં ગોળી ખવડાવવી.

નથ્યુ૦-કંઈ ખાધા પીધાનું.

ભોળા૦-લુખી બાજરીની ખાખરી, ને મેથીની ભાજી. જો કરીમાં કસર રાખી, તો બધા પૈસા છુટી પડશે, અને એ બાઈ જાંહે જશે-જાંહે જશે ! હું આગળથી કહું છું અમારી માત્રા કંઈ બીજાના જેવી નહિ, એતો વાઘનાં બચ્યાં ! ધાર્યું કામ ટપ કરે, પણ જો વીફરે તો જીવ લીધા વગર પણ રહે નહિ. (મનમાં) નાઠાબારી હમેશાં રાખવી જો. (મોટેથી) હું શું કહું છું તે યાદ રાખજો હો. (જાય છે.)

નથ્યુ૦-એ વૈડની હોંશિયારી ને વિડ્યામા તો કંઈ કસર નથી, પણ લગાર જાતે સ્હાડાતન ડેખું.

ભોળા૦-(જતો જતો સાંભળીને મનમાં) સ્હાડાત્રણ થઈને કામ કહાડી લેવું એજ ખેલ છે તો.

..... ***

અંક ૩ જો.

પ્રેવશ ૧ લો

(સ્થળ - ઉતારાનો ઓટલો.)

હરિ૦-કેમ મહારાજ, એને સાડું થસે કે ?

ભોળા૦-ભાઈ, રોગ તો મહા કપરો લાગ્યો છે, સેઠને મ્હોડે શું કહિયે, પણ હું તમને ચેતાવી જાગિં છું. હું તો આગળથી જાણું છું કે એ રોગ સારો થવાનો નથી.

ટાકો ટીકો કર્યા કરશું, તો બીજો બગાડ નહિ થાય, પણ બોલતી તો જન્માંતરે પણ થવાની નથી. બીજા વૈદને બોલાવશે, તો તે પૈસા ખાઈ જશે; પણ પૃથ્વીની પીઠમાં એ રોગ કહાડે એવો તો કોઈ મળવાનો નથી. વાડું, લાવ, તારી નાડ જોગિં.

હરિ૦-ના, મહારાજ. તમ સરખાના પુનથી મ્હારા તો નખમાં પણ રોગ નથી.

ભોળા૦-એતો બહુ નઠાડું, ભાઈ, બહુ નઠાડું. નખમાં રોગ નહિ હોય તે સાડું નહિ. જ્યારે શરીરમાં કાંઈ રોગ હોતો નથી, ત્યારે લોહીનું જોર બહુ વધી ગયાથી મગજે ગરમી થઈ જાય છે.

નहीं रोगो नहीं अच्छा, चढे लोहिश्च मस्तके ।

भवन्ती ते दिवानायां, अतिरुपे सिता हरि ।।

ભાઈ, કહેવત છે, “અતિશયં સર્વ વર્જિતં.” તેમ અતિશય કંઈ સાડું નહિ. સીતામાં અતિશય રૂપ હતું તો રાવણ હરી ગયો. તેમ અતિશય શરીર સાડું હોય તે કંઈ ઠીક નહિ. લે: આ ઓસડ.

હરિ૦-વા ! વા ! વૈદરાજ, આતો પીવાની બીડી છે. લાવો, હું એની તો ના નહિ કહું. એકની ગમે તો દશ આપોની.

ભોળા૦-લોહીની ગરમીને એ તો બાળી નાંખે છે. એનો મહા ગુણ છે.

હરિ૦-એજ જાતે ગરમી તે વળી ગરમીને શું બાળે ? એ વાત તો વૈદરાજ મનાય એવી નથી.

ભોળા૦-બચ્યા, તું શું સમજે. ગરમી ગરમીને મારે.

કમા૦-હકીમજી, તુમ તો બડા રમુજી આદમી હો. ઓ સાલાતો દેઢસેર ખાતા હું, ઈસકું દવા કેસી ?

ભોળા૦-મિયાં, તુમબી કુચ ઓસડ લો તો બોત અચ્છા, તુમકું જુલાબ ચહિયે. મ્હેં દગિં તુમકું ?

કમા૦-તુમેરા જુલાબ તુમેરી પાસહી રખો. મ્હેં તો હકીમકુંબી જુલાબ દગિં એસા હું, તુમકું અબી રસ્તે મ્હેં દિયાથા સો ભુલ ગયે ?

ભોળા૦-એમજ ? ચાલો, હવે હિયાં ઘરાક મળતાં નથી ત્યારે શું કરિયે ? પરમેશ્વર અમ વૈદલોકની ફીકર તને છે, માટે કોઈને પણ માંદુ પાડતો રહેજે, કે હમારી રોજી ચાલે !

પ્રવેશ ૨ જો

(સ્થળ-૨સ્તો.)

આનંદ-(અડીડવાએલો હાથ અફાળતો.) ધીક્કાર છે આ દુનિયાને કે જેનો પરમેશ્વર એક ફક્ત પૈસોજ છે. પૈસાને સૌ પૂજે અને સાચાને લાત મારે છે. પૈસો પરમેશ્વર છે એમાં મહે શું ખોટું કહ્યું ? એનેજ જગતે લક્ષ્મીદેવી ઠેરવી છે ? ધિક્કાર છે જગતની ભુલિને! હું કહી તને દેવી કહેનાર નથી ધિક્કાર છે લક્ષ્મીને! ધિક્કાર!

(કાવ્યછંદ લાવણીની રાહે.)

અરે ! લક્ષ્મિ ! ધિક્કાર ! ધિક્ ! રાક્ષસિ દુખકરણી !

તને દેવી કહેનાર કોણ મૂરખ ઉચરની !

અગણિત પાપો, માત ! રમે તું તેને રમાડી !

ખૂન, કતલ, લુટફાટ, ચોરિ, જારી છળ, ચાડી.

છહર, મૂર્ખઈ, પતરાજ, મનસ્વી નિર્દય ચાળા,

ગર્વ, ધર્મ નીતિતાજ :- બાળ કાળાં વિકરાળાં !

હોય સમીપ કે દૂર ઊર દુર્મતિ ઉપજાવે

પુનઃ સમૂદર પૂર સૂર કોણ નાંખી આવે

(તું) સતી સ્વૈરિણી કરે, કરે નિર્મળને ખળ તું,

ટેક ટેકિના હરે-ખરે નિપજી નીચ કુળ તું !

નીચ કુળનિ ઓ નાર ! નીચસું ચારી ત્હારે !

ગુણિ પંડિતપર ખાર-કેમકે તે ઊંચા રે.

મનાઈ મ્હોટા ઝટ શૂર, જ્ઞાની, સાધુથી

કાયર મુરખા શઠ:- પુજાયે તે તો તુંથી.

કિધા ભાટ, કવિ ભટ્ટ: ભિખારૂ, બ્રાહ્મણ સાધૂ;

સમ સ્વારથ, ઘરવટ્ટ; પ્રીતિ, તનધનનું સાટું;

અસત્ય તે, વિવેક; પુજન તે, વૈત્રું પરનું-

તુંથી તોબા છેક! કિધું રણ વન મનહરનું !

ધિ:ક ! દધિજા ! ધિ:ક ડૂબીજા પાછી !

વિષ્ણુવલ્લભા ધિ:ક ! ચૌદમાં વિખ તું સાચી !

નીચ કુળમાં પણ નીચ ! ચંચળા ! ત્હે કુળ લજવ્યું !

(ખરી) માયા પતિની સ્ત્રીજ ! ઠગી ઠિક નાટક ભજવ્યું !

બકે શું વળ્યું ? (આસપાસ જોઈને) અહીંયા બેસું કે વૈદ જે તરફથી આવે તે જણાય અરે ! પણ મ્હારે તો ઘડીએ ઘૂંટ ભરાયછે ? આજનો સુરજ આથમ્યો કે મ્હારું નશીબ આથમ્યું ! અરે ! ભગવાન ! આ શો જુલમ ? સૌ પૈસાનુંજ સગું. મ્હારી દાદ કોઈ સાંભળતું નથી. શાબાસ, શાબાસ, ચંદા તને. તું એકલી ભરદરીએ મને વળગી રહીછે. પણ તેના વિકરાળ મોજામાંથી શી રીતે છોડાઉં ? મથીમથીને થાક્યો ! અરે ! હું શું કરું ? શું કરું.

રાગ જોગી.

શુંરે કરું ને હું ક્યાં હવે જાઉં, જ્યાં જ્યાં જાઉં ત્યાં હું હારજ ખાઉં;
સાયો છતાં હું જુઠાથી જિતાઉં, હરિ હું અતિશય મનમાં મુંઝાઉં,
હાય! બિચારી મારી રાંકડી ગાય, ખાટકી હાટે આજે વેચાય;
ચિતહું તેનું તો ચિરાઈ જાય ! હાય ! હુંથી કંઈ સ્હાય ન થાય !
કોટિ પ્રયત્ને ન કાંઈ વળેરે, યુક્તિ પ્રયુક્તિ ન એકે ફળેરે;
દુષ્ટ દગાને ફતેહજ મળેરે, દુનિયા દગામાં સઘળી ભળેરે.
જગતછે જુદા જુદાને સાચાનું, જેમાં જણાયજ જોર જુઠાનું,
શુંરે આમ હમેશાં થવાનું ? ઈશ્વર તારું શું રાજ કહેવાનું ?
મુરખ મનુષ્ય હું બહુહું પીડાતો, પુરખ પ્રયત્નની મૂકીરે વાતો;
દીન દયાળુ રખે તું રિસાતો, જિતુહું જઈ કે મરુંહું કાંતો.

ભોળા૦-(મનમાં બોલતો બોલતો આવે છે) બચ્યા, આ ધંધો તો બહુજ
સારોછે. હવે તો આપણે એજ કરવાના. બધા વૈદને કેટલું આવડેછ તે તો હું જાણું છું;
ઢોંગ કરતાં આવડ્યો જોઈએ.

આનંદ૦-વૈદરાજ, તમારીજ હું ક્યારનો વાટ જોયા કરુંછ. એક તમારું કામ
પડ્યુંછ તે જો કૃપા કરીને-

ભોળા૦-મ્હારું કામ પડ્યુંછ? (હાથ ખેંચીને નાડ પકડે છે) કેવી નાડ ચાલે છે.
ભાઈ તું આવે શરીરે બહાર કેમ નિકળ્યો. રોગ ભરપુર ફેલી ગયોછ.

આનંદ૦-મહારાજ, તમે ઊંધું સમજ્યા. હું કંઈ માંદો નથી.

ભોળા૦-શું ! તું માંદો નથી ? તું મ્હારા કરતાં વધારે સમજેછ કે ? હું એવો છું,
કે માણસ જાતે નહિ જાણે કે હું માંદોહું, પણ હું જાણું તો.

આનંદ૦-તમારે જ્યારે રોગીજ ઠેરવવો છે તો ઠીક, પણ તેનું ઓસડ તો તમે
જ્યાંથી આવોછો તેજ કમળમુખી છે.

ભોળા૦-કેમરે કમ્બખત ? તું મને ભાખુ બાખુ જાણોછ કે શું ?

આનંદ૦-વૈદરાજ, કૃપા કરીને બુમ નહિ પાડો.

ભોળા૦-તારા મનમાં તું મને શું જાણોછ ? બુમ તો એવી પાડવાનો, કે આખું
ગામ સાંભળશે.

આનંદ૦-મહારાજ, ધીમે બોલો, ધીમે બોલો.

ભોળા૦-વૈદને તું ભાખુ જેવો ગણોછ ? હમણાં હું તને બતાવી આપુંછ કે તું
કોણ, કમ્બખત, સ્હસ્હરા હરામખોર, - (આણંદલાલ રૂપિયા આપે છે) મહેરબાન, હું
તમને નથી કહેતો, પણ દુનિયામાં કેટલાએક એવા માણસ હોય છે, કે બીજાની
આબરૂનો વિચારજ કરતા નથી.

આનંદ૦-મહારાજ, મ્હેં કંઈ અપરાધ કીધો હોય તો ક્ષમા કરો.

ભોળા૦-નારે સાહેબ, કંઈ નહિ, કંઈ નહિ. અપરાધ કેવો ? વારૂ, સેઠ, સો
હુકમ છે?

આનંદ૦-મહારાજ, મ્હારે ને એને પૂરી મ્હોબત છે. મ્હારે સારૂ તો એ મુગી થઈને બેઠી છે. બચારી રાંક બહુ દુખ-એને ગમે તે ઓસડ કરશો, પણ બોલવાની નથી.

ભોળા૦-કહેવત છે કની કે, “ઊંઘતો બોલે, પણ કંઈ જાગતો બોલવાનો છે.” મ્હેં તો નાડ જોઈ ત્યાંથીજ ઢોંગ પકડી કહાડ્યોતો, પણ કોણ કહે ? વૈદનો ને વેશ્યાનો ધંધો બરાબર, સઘળાનાં મન જુઠું સાચું કરીને રાખવાં પડે.

આનંદ૦- વૈદરાજ, તમે તો અશ્વનિકુમાર જેવા સર્વજ્ઞ છો, પણ મારા દુખ તરફ કૃપા દ્રષ્ટિ કરો.

ભોળા૦-કીધી. માગ માગ જે માગે તે આપું; હું તુષ્ટમાન થયોછઉં.

આનંદ૦-ત્યારે, મહારાજ, ચંદા સાથે એક પાંચ મિનિટ મ્હારે વાત થાય એવું કરો.

ભોળા૦-બોલ તારી મતલબ શી છે કહે. શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે વૈદ, ગુરૂ, ને રાજા આગળ પડદો રાખવો નહિ.

આનંદ૦-મહારાજ, મ્હારે એટલું કહેવું છે કે સરકારમાં જાઉં તો ત્યાં તું ખુલ્લું કહેજે કે મ્હારો બાપ મને પરાણે પરણાવે છે. ત્યાં આ અરજી બરજી સઘળું તૈયાર છે, અને માજીસ્ટ્રેટની સ્વારી પણ આ ગામની પાસેજ પડી છે.

ભોળા૦-એવા કામમાં તે સરકાર વચમાં પડે ?

આનંદ૦-શા માટે નહિ ? પીનાલકોડની કલમ બરાબર લાગુ પડે છે. પુખ્ત ઉંમરની છોકરીને મરજી ઉપરાંત પરણાવવી એમાં ને ગુલામ વેચવામાં શો ફેર ?

ભોળા૦-અરે ઓ કામાંધ મનુષ્ય, અહીંયાં તો ગાયકવાડ સરકારનું ધર્મરાજ છે.

આનંદ૦-પણ એ તમારા અધર્મ રાજથી અંગ્રેજી રૈયતપર અધર્મ નહિ થાય તો.

ભોળા૦-ભલું ત્હારું અંગરેજી રાજ કે ત્યાં અરજી નોધાતાં નોધાતાં તો નથ્યુકાકા પરણી પણ બેસશે અને અઘરણી પણ આવશે.

આનંદ૦-(માથું અફાળી) ત્યારે હું શું કરું ? બધે ઠેકાણેથી હું હારીને આવ્યો છઉં, તમે મળ્યા તે પણ દુઃખ મટાડવાને બદલે વધારો છો.

ભોળા૦-(હસીને) વૈદ તો એમજ કરે. (વિચાર કરીને) વારૂ, હું તારા અંગરેજ કે રંગરેજ વગર તને પરણાવીજ આપું તો.

આનંદ૦-ત્યારે તો હું તમને પરમેશ્વર પ્રમાણે પૂજું. કહો તે આપું, પાંચશે પહોળીયાં રોકડા. ખૂશબખ્તી જૂદી.

ભોળા૦-પણ હું જેમ કહું તે પ્રમાણે કરવું પડશે હો.

આનંદ૦-કહેશો તે કરીશ. હું જીવ જવાથી પણ ડરતો નથી. ગમે તેમ પણ ચંદા મળેછ ?

ભોળા૦-ઘેલા, જીવગયા પછી ચંદાને શું કરવાનો હતો ? પણ વારૂ, પેલો હુમગશાહ તને ઓળખે છે ?

આનંદ૦-હા, ચંડાળ ઓળખે છે તો ખરો.

ભોળા૦-ફિકર નહિ. ફિકર નહિ. એમજ જાણ કે ત્હારું કામ થયું. ચાલ, ચાલ મારી જોડે અને હું કહું તેમ કર.

આનંદ૦-તમારો આશાંકિત સેવક તમારી પછાડી યમદાર સુધી આવવાને તૈયાર છે.

ભોળા૦-ખરેખર ત્યાં સુધીજ જવું છે, પણ અંદર પેસવું નથી. વારૂ, તું પછાડી છેટે છેટે ચાલ્યો આવ કે કોઈને વહેમ નહિ આવે.

આનંદ૦- ચાલો આગળ ચાલતા થાઓ. (મનમાં) આ કોઈ વિચિત્ર માણસ મળ્યું છે, પણ મારા મનમાં એમ લાગે છે કે એનાથીજ મ્હારું કાર્ય સિદ્ધ થશે, અગર જો કેમ તેનો તો મને એણે એક શબ્દ પણ કહ્યો નથી. પણ ઈશ્વરનો હાથ સદાજ અદૃશ્ય છે.

ભોળા૦-(મનમાં ખડખડ હસી પડીને) હવે હું પૂરો વૈદ્ય થયો, કે ભાખુપણાનું પણ મળ્યું. હા ! હા ! હા ! (હસે છે).

પ્રવેશ ૩ જો

(સ્થલ-જુમખાશાહનો ઉતારો.)

કમા૦-સેઠ ઓ હકીમ આયા.

નથ્યુ૦-મુવો, સાળો. મોતીની ગોળી કહીને પચાસ રૂપિયા લઈ ગયો, પણ કંઈ ગુણ તો જણાયો નહિ. મારોજ વાંક કે મ્હેં આપ્યા; લેનાર તો જુગતી કરેજ તો. હુંડીનો ભાવ વત્તો લેવા સારૂ ઠાકોરજીનાએ સમ ખાઈયેછ; પણ સામો ધણી પક્કો હોય છે, તો તે એક પઈ પણ કંઈ વત્તી આપેછ કે? અરરર ! હુંજ સાળો કાચો, વરસ કુતરાને નાંખ્યાં ! (ભોળાભટ આવે છે.)

ભોળા૦-કેમ, સેઠ, તમારું મ્હોડું ઉતરેલું દેખાય છે? જોડિં તમારી નાડ, હાથ લાવો તો.

નથ્યુ૦-મ્હારે નાડ નથી દેખડાવી. આ પચાસ રૂપિયા મ્હેં એને આપ્યા તે કરતાં કોઈ ગોરા દાક્તરને બોલાવ્યો હોત તોએ સારું. પચાસ રૂપિયા તે કંઈ કહેતાં થાયછ ? કેટલાનો સર થયો ?

ભોળા૦-સેઠ ગોરો દાક્તર ગોરો દાક્તર સું કરોછ? તેને એકબે વૈદકશાસ્ત્રના પ્રશ્ન પુછું, તો મારી સામો ફરીથી નહિ આવે. એકવાર હું સ્ફુરતમાં એક પારસીને ત્યાં ઓસડ કરવા ગએલો, ત્યાં તેને ધીરજ નહિ રહી તેથી જાંગલાને બોલાવ્યો. હું ત્યાં બેઠેલો ને પેલો ગોરો દાક્તર આવ્યો. પેલા પારસીએ કહ્યું કે આ અમારા ગુજરાતી વૈદ છે. તે સાંભળીને તરત તેણે ટોપી ઉતારી, મ્હેં મારા જોડા હાથમાં લઈને સલામ કીધી. (તમને માલમ છે? અંગ્રેજ લોકોને ખાસડાંનું માન બહુ ગમેછ) પછી મ્હેં તે દાક્તરને એક સવાલ પુછ્યો, સેઠ, તમને અંગ્રેજી આવડેછ?

નથ્યુ૦-ના. અમારા સા ભોગ લાગ્યાછ કે અંગ્રેજી ભણિયે ?

ભોળા૦-સેઠ, તમે શહેરમાં રહોછ, ને અંગ્રેજી નથી શિખ્યા એ તો નવાઈ છે.

નથ્યુ૦-અમે સેઠિયા લોક અંગ્રેજી શિખતાજ નથી. કાગડાનું પીછું કાનમાં ખોશી અમારે નોકરી કરવા તો કંઈ જવું નથી ? અમારું અંગ્રેજીને અમારું શાસ્તર તે

સ્હાડાસાતનો પા.

ભોળા૦-ઝુમખાશાહ, તમને તો એનો અભ્યાસ નહિ હોય ?

ઝુમ૦-ના, મહારાજ. મને તો લખતાંએ નથી આવડતું. ધારણ તોળતાં આવડી
એટલે અમે બધું શિખ્યા.

ભોળા૦-અરે ! ત્યારે તમને કોઈને અંગ્રેજી નથી આવડતું ?

ઝુમ૦-ના.

ભોળા૦-ત્યારે સાંભળો. મહેં તેને અંગ્રેજીમાં આ પ્રશ્ન પૂછ્યો.

ટિવંકલી ટિવંકલી લિટલી ઈસ્ટાર,

હાગિ આઈ વોડેર વ્હાટ યૂ આર;

અપ્ એબોવ્ ધી વરલડ્ સો હાય,

લાઈફ્ એ ડાયમોંડ ઈન ધી ઈસ્કાય.

આ પ્રશ્ન પૂછ્યો કે દાક્તર તો મારા સામુંજ જોઈ રહ્યોની. મને કહે કે, 'તમે તો અમ લોક જેવું શુધ અંગ્રેજી બોલોછો ! એ કોની પાસે શિખ્યા ?' મહેં કહ્યું, કે સાહેબ અમે કાળા લોકને તમારા જેવું અંગ્રેજી તો કહાંથી બોલતાં આવડે ? પણ ઠીક છે, કામ ચલાગિં, હવે સેઠ, એનો માએનો તમે સમજ્યા? એમાં એમ પૂછ્યું કે વાલની કેવી ખાશિયત છે ? ચટણી ગરમી કરે કે સરદી ? માંદાને ક્યું શાક ખવડાવ્યું હોય તો અવગુણ નહિં કરે ? વાયુ કેટલા પ્રકારના છે ? એ ચાર સવાલ સાંભળતાંજ, સાહેબે તો પહોંચા કરડ્યા ! પછી મને કહે કે, "બૈડરાજ. ટુમતો-બડા-ખબડદાર હો. ટુમેરા જેસા-મેને-ડુસરા-બૈ-બૈડ-કબુ-ડેખા નહિ હૈ. અમકુ-ટુમ લોકકા-ખાનપાનકી-ખાશીએટકી-ક્યા ખબર ?"

ઝુમ૦-ત્યારે ગધેડીનો ઓશડ કરવા શેનો આવ્યો તો ?

ભોળા૦-એજ પુછવાનું છે તો. દાક્તરલોક હોંશિયાર હોય છે તેની હું ના નથી કહેતો, પણ આપણા લોકને તેની દવા માફક નહિ આવે. દાક્તર નહિ આપણા ખાનપાનમાં સમજે, કે નહિ આપણા શરીરની ખાશિયત જાણે. દાક્તરને એટલુંજ પુછજોની, દુધી ચણાદાળનું શાક કેમ થાયછે? તરત કહેશે કે મને નથી માલમ. તારે સાળો ઓસડ સ્હું કરવાનો ? બાપનું તોરડું ! પણ આપણા લોક એવા બેવકુફ છે કે હાથે કરીને તેની પાસે મરવાને જાય છે.

નથ્યુ૦-એ તો ખરું. દાક્તર લોકો તો એવા નિદેં હોયછે, કે પાંચ દશ દહાડા દવા કરે, ને સાડું નહિ થાય, તો પલાષ્ટર મારીને ટપ મારી નાંખે.

ભોળા૦-પછી મહેં દાક્તરને કહ્યું, કે તમે અમારા ખાનપાનમાં નથી સમજતા તો ચાલ્યું, પણ પેટમાં દુખતું હોય ત્યારે નાડ કેમ ચાલે તે તો કહો. ત્યારે શો જવાબ દીધો તે જાણોછ કે ? કહેકે "અમલોકકું-નારીકી-સમજ-નહિ."

નથ્યુ૦-હા, રે. પેટમાં ગોદા મારે. 'જીભ બટૌ, જીભ બટૌ' કરે, ને પછી હકીગત પુછે. પણ આપણા વૈદની પઠે નાડી પકડીને તમને આમ થયું છે, તેમ થયું છે-એવુંતો કદી કહે નહિ.

સુમ૦-મહારાજ, વાતજ કર્યા કરશો કે ? રાત થોડી ને વેષ ઘણા.

ભોળા૦-હુમકાશાહ, ઘઘણવા ન માંડો. આજ સાંજે તમારા લગનની વેળાએ એને ઘોડા જેવી કરી આપવી. અમારેતો સૌની ફિકર, તે જો તમારી પઠે રડતા ફરીએ તો મરી ન જઈએ ?

સુમ૦-ચંદા, આમ આવ. (આવે છે.)

ભોળા૦-(નાડ જોઈને) નાડમાં કાંઈ રોગ નથી. સાડું થઈ ગયું.

નથ્યુ૦-શું ધૂળ સાડું થયું ? બોલેછે ક્યાં ?

ભોળા૦-હજી નથી બોલતી ? (વિચાર કરીને) સુમખાશાહ, તમને કાંઈ બીજો વહેમ નથી ? અંગરોગ તો હવે બાકી કાંઈ નથી જો.

સુમ૦-હું તો ધરથી કહું છું કે વૈદનું કામ નથી.

ભોળા૦-ના, હતું તો ખરું, પણ હવે વૈદનું કામ થઈ રહ્યું. વારૂ, હવે થોડા ચોખા લાવો.

નથ્યુ૦-મહારાજ, તમને દાણા જોતાં આવડેછ ?

ભોળા૦-થોડું ઘણું. વૈદલોકને એ વગર ચાલે નહિતો. પણ અહીંયાં એક બ્રહ્મચારી બાવા આવ્યા છ. તે તો મંત્રશાસ્ત્રમાં કીટ છે.

સુમ૦-ક્યાં ઉતર્યા છે ?

ભોળા૦-તમારે ગમે તો તેને બોલાવો. મને કાંઈ રીસ નથી.

નથ્યુ૦-ના ના, વૈદરાજ. એકથી ભલા બે. તમારું પરઠેલું તો તમને આપીશું. તમે પ્હેલા ને પછી તે. કહોની ક્યાં ઉતર્યા છે, જરા તેનું પાણી તો જોઈએ.

ભોળા૦-ના, ના. શેઠ, હું તો ખુશજ એ વાતે. બોલાવો, મહાદેવના દહેરામાં ઉતર્યા છ.

નથ્યુ૦-હરિયા, હરિયા. (આવે છે.) મહાદેવના ડેહેરામાં નવા ભમચારી બાવા આવ્યાછે તેને દોડતા તેડી લાવતો.

હરિ૦-આ દોડ્યા ! (દોડ છે.)

ભોળા૦-હવે મંડળનો સામાન લાવો કે માંડતા થઈએ.

નથ્યુ૦-કહો તે કમાલ આણી આપે. બોલો.

ભોળા૦-(કમાલને) એક મોટો પાટલો લાવ. ચાર શેરેક ચોખા લાવ. પાંચ નાળિએર, વીસ સોપારી, પઈનું કંકુ, પઈનું સિંદૂર, ને એક કોરૂ ધોતીઉ લાવ. સેઠ, તમે વીસ પૈસા કહાડોને પંચાયત દેવના આગળ મૂકવાને અકેકો રૂપીઓ.

નથ્યુ૦-મહારાજ, રૂપિઆની જગોપર બે આની મેલીશું તો ચાલશેકની ?

ભોળા૦-નારે! એતો રાંડ થઈ. રૂપિઓ એતો મરદનું નામ.

નથ્યુ૦-ત્યારે અડધો અડધો.

ભોળા૦-અરે! એ શું શુકનમાં બોલ્યા ? અડધે તો અડધું કામ થાય.

નથ્યુ૦-લો, એ તો કમાલ લાવ્યો. હવે કાંઈ બીજું ?

ભોળા૦-ના, હમણાંતો કાંઈ નહિ. તે તો ઉપચાર વેળા. (પાટલાપર ચોખાની

ઢગલીઓ હારબંધ કરીને મૂકે છે તે ઉપર પૈસો ને સોપારી મૂકે છે, અને ચાર ખૂણે મોટી ઢગલીપર નાળીયેર મૂકે છે.) વચમાં કળસ તો ભૂલીજ ગયા. એક અજવાળીને ચોખું પાણી ભરી કળસિયો લાવ તો. ઉપર લોટી પણ લેતો આવજે. (લાવે છે, તેને વચમાં મૂકી ઉપર ધોતીઝીં હોરાડે છે.) એક આરતી ને અગરબત્તી, થોડું કપૂર. પરસાદને સાડું કંઈ ફળ ફળોદ્રી, ને શેઠ, દક્ષણા.

નથ્યુ૦-શું આપું ?

ભોળા૦-યથાશક્તિ, પણ રૂપાનાણું જોઈએ. (પૂજન કરીને મોટો ઘાંટો કહાડી આરતી ઊતારે છે.) ચંદા, તું આમ સામી બેસ, એનું જનમ નામ ચંદાજ છે કે બીજું ?

ઝુમ૦-મહારાજ, એજ.

ભોળા૦-ચંદા, આ ચપટી ચોખા તારા હાથમાં લે, ને આ વચલા કલશ સામું જોયા કર. (મંડળની આસપાસ એક પ્રદક્ષિણા કરી મંત્ર ભણતો હોય તેમ ચંદાના કાનમાં) હું તારા ભલામાં છઠ્ઠી. તારો બાપ ઝખ મારેછ. (મોટેથી) ધૂ ! (બીજી પ્રદક્ષિણા કરી) ગભરાતી નહિ, ચમકતી નહિ. હું તને આજે આનંદરાય સાથ મેળવું છું. (મોટેથી) ધૂ ! ધૂ ! (ત્રીજી પ્રદક્ષિણા કરી) આજે હમણા બ્રહ્મચારીને વેષે આવે છે. તું છાની રહેજે. ને હું કહું તેમ કરજે. (મોટેથી) ધૂ ! ધૂ ! ધૂ !

હવે એ ચોખા આ પાટલાપર મેલ. શેઠ, હવે બ્રહ્મચારીબાવા આવે એટલી વાર.

ઝુમ૦-વૈદરાજ, એ હોંશિયાર છે ખરા ?

ભોળા૦-જે છે તે તમે જોશો. તમારી મરજી થઈ તો તેમ. મારેતો એની સાથે બે ઘડીનું ઓળખાણ છે, પણ એટલામાં મારી નજરમાં ઉતર્યા. સ્વભાવ શું ગંભીર છે જો. હું જેમ લવારો કર્યો જાઉંછું તેમ તે કરે એવા નથી. કોઈ મહા તપસ્વી છે. ઝાઝું તમારે એને પૂછ પૂછ નહિ કરવું. પૈસાને તો એ અડકતાજ નથી. પછી એમને કોઈની શી નિશબત.

હરિયો૦-આવ્યા વૈદરાજ, તમારું નામ દીધું ત્યારે કેમ કેમ કરતા આવ્યા.

(આનંદરાય બ્રહ્મચારીને વેષે આવે છે.)

નથ્યુ૦-પધારો, મહારાજ. (પગે લાગે છે)

ભોળા૦-બ્રહ્મચારી બાવા, બહુ કૃપા કીધી. જરા તમારું અહીંયા કામ પડ્યું છે.

આનંદ૦-અચ્છા !

ભોળા૦-(આનંદરાયના કાનમાં) બધો પાઠ બરાબર ગોખી મુક્યો છે કે ?

આનંદ૦-બોલે બોલ.

ભોળા૦-તે એ ઝાઝું બોલવું નહિ, (મોટેથી) મહારાજ તે આ બાઈ.

આનંદ૦-(ચંદા તરફ જોઈને) અબલા, સબ અચ્છા હોયગા. ફિકર મત રખ.

ભોળા૦-મહારાજ, આ ચોખા છે તે તમે જુઓ.

આનંદ૦-વૈદરાજ, તુમ દેખો, મહેં બેઠા હું.

ભોળા૦-ના, ના, મહારાજ તમેજ જુઓ.

આનંદો-ના હા કી બાત હમેરી પાસ નહિ. તુમ દેખો. કુચ ચૂક હોઈગી તો મું
કહુંગા.
ભોળાં-મહારાજ, તમારા પ્રતાપથી ચૂક તો નહિ પડે. જીઓ. (પેલા ચોખાને
હાથમાં ન્યાળી ન્યાળીને જોયછે.) અહો ! આતો પિશાય ને પિશાયણી વળગ્યાં છે !
કેમ, મહારાજ ?

આનંદો-(ડોક ધુણાવી) સચ.

ભોળાં-ચંદા, તું પંદર વીસ દહાડા ઉપર આમલીના ઝાડ તળે બેઠીતી ?

ચંદાં-(ઈશારતથી હા કહે છે.)

જુમો-હમારા વાડામાંજ છેની.

ભોળાં-સુરજ ઉગવાની તૈયારી હતી કેમ ?

ચંદાં-(ઈશારતથી હા કહે છે.)

ભોળાં-તે ઝાડ ઉપર એક કાગડો ને કાગડી હતાં ?

ચંદાં-(ઈશારતથી હા કહે છે.)

ભોળાં-તારો ચોટલો છૂટો હતો ?

ચંદાં-(ઈશારતથી ના કહે છે.)

ભોળાં-તને તે યાદ નથી. એક લટ તારી છૂટી હતી. એ કાગડો ને કાગડી તે
પિશાય ને પિશાયણી હતાં. તેને ત્હેં કાંકરો મારી ઉરાડી મૂક્યાંતાં ?

ચંદાં-(ઈશારતથી હા કહે છે.)

ભોળાં-શેઠ, તે દહાડાનું એ વળગણ છે. તે બન્ને કીડા કરતાં હતાં, તેમાં એણે
ભંગ પડાવ્યો, તેથી કોપાયમાન થઈને વળગ્યાં છે. જુમખાશાહ, તમે આ લગનની વાત
કહાડી તે દહાડાથીજ એ મૂગી થઈછે કની ?

જુમો-હા, મહારાજ.

ભોળાં-તેની કીડામાં ભંગ પડાવ્યો તે કેમ એને કીડા કરવા દે. બ્રહ્મચારી
બાવા, હવે શિવ પ્રયોગ ચલાવીએ કેમ ? બે ત્રણ દહાડાનું કામ છે.

નથ્યુ-હમણાં ને હમણાં બોલતી કરો ત્યારે ખરી વાત.

જુમો-અરે આજ સાંજનું મુરત જાય તે !

આનંદો-શિવપ્રયોગકા ક્યા કામ હૈ ? એક રાગ સુનાયા કે હો રહી ?

ભોળાં-હા. રાગપ્રયોગ તાત્કાલિક તો ખરા પણ હાલ તે કોને આવડેછ તેમ
સતયુગમાં થતું.

આનંદો-વૈદરાજ, ભલાભલી પૃથ્વી હૈ !

જુમો-હા, હા, તેજ કરો.

નથ્યુ-બ્રહ્મચારી બાવા તેજ કરો.

ભોળાં-ચલો, ત્યારે આજે એક નવી વિદ્યા શિખીશું. મહારાજ, એ પ્રયોગ
અહીંયાંજ થશે કે ?

આનંદ૦-હાંતો સિરપર છપરા હૈ.

ભોળા૦-ત્યારે આ પછાડી મોટો બાગ છે.

આનંદ૦-અચ્છા.

ભોળા૦-ત્યારે પધારો ત્યાં મહારાજ. ચંદા તું એમની પછાડી ચાલી જા. જોકે તારો બેડ પારછે. હરિયા, દોડતો, બાગના ખુણામાં બે ખુરસી મૂકી આવ.

ઝુમ૦-ચલો ને આપણે પણ જોઈએ તો ખરા.

ભોળા૦-ખબડદાર ! એનો એક અક્ષર જેના કાનમાં પડ્યો તે હાથથીજ ગયો એમ જાણજો. અહીંયાં ઉભા ઉભા જોવું હોય તો જોયા કરો.

(ચંદા ને આનંદરાવ બાગમાં જાયછે.)

નથ્યુ૦-રાગથી તે, મહારાજ, ભૂતડાં જાય ખરાં ?

ભોળા૦-શેઠ, મંત્ર તે શુંછે ? રાગ, રાગ. બીજું કાંઈ નહિ. પણ હાલના સમામાં ફક્ત રાગથી કામ કરવું એ અઘરી વાત છે.

ઝુમ૦-આ ભ્રમચારી બોલતી કરશે ?

ભોળા૦-ભાઈ, તેતો પરમેશ્વર જાણો. તમે બોલાવ્યા છે તે હવે જે કરે તે જીઓ.

નથ્યુ૦-એમ, ન બોલો, એની સાથે અમે કાંઈ બોલ ચાલ કીધી છે? પરઠ્યું છે તે ને બીજું જે અમારે આપવું હશે તે અમે તમને આપીશું કે એને ?

ભોળા૦-તેતો ઠીકજ છે તો. વૈદના પૈસા ભગાય. ભૂવાના ભગાય નહિતો. નહિ આપો તો અમે પાછું તમારું ભૂત તારે ત્યાં ન મોકલીએ ?

નથ્યુ૦-ત્યારે કહો કે મારે બોલતી કરવી.

ભોળા૦-તે કાંઈ હું ચુકવાનો છ? આતો જોઈએ છઈએ કે નવા આવેલા છે તેમાં કેટલું પાણી છે. જીઓ તો ખરા એમના મ્હોં તરફ? શું રાગમાં લે લીન થઈ ગયાછ ?

(ગઝલ)

ખરી ટેકી તું તો પ્રમદા, પ્યારી ચંદા ! પ્યારી તું સદા,
ભમું પૂઠે ચકોરો હું, પલક એકે નહીં ખોળીં;
કીધો ખુબ ખેલ ! તને શાબાસ ! ઈશક જંગે થયો હું દાસ,
પણ સુંદરી ! સ્હેવાં શિદ દુઃખ ? ધરી હિંમત કહી દે મુખ.
લીધું દર્દ તેં પ્રીતિ પેચે, ટળે તેતો ત્રિયા સ્હેજે.
મને દર્દ જે પિડે આઠ જામ, તેને ટાળે એવો કોણ ? રામ;
નથી કો તબીબ નથી ઈલ્લમી ઢુંડી થાક્યો ! વસી દિલ ગમી,
તું તબીબ રે તું ઈલ્લમી દવા દે પરી ! કહું છું નમી.

ઝુમ૦-હમણાં તો શાંત બ્રહ્મ જેવા દેખાતાતા ને આમ કેમ ?

ચંદા૦-(એકદમ બેઠી હતી ત્યાંથી ઉઠીને) ગભરાશો નહિ, હું હવે એ પાપી બાપના માથામાં મારીને તમારી સાથે પરણુંછું.

નથ્યુ૦-ઓ! એના હોઠ હાલતા દેખાય છે.

આનંદો-હમણાં છાની રહે. ઘરની બહાર નીકળ્યા પછી.

ચંદા-શા માટે દગો રાખીએ ? ચલો ચાહન ચાલ્યાં જઈએ.

ભોળા- (મનમાં) મોકળા મંડાઈ !

ચંદા-(બધાં બેઠાં છે ત્યાં આવીને) હું તો એની સાથે જાઉં છું. શું કરો છો ?

આનંદો-(જુસ્સાથી) આવો, જેની તાગાદ હોય તે મારી સામા (ચંદાનો હાથ પકડી) ચાલ, ખારી. મારી જોડે. મારી સ્ત્રીને મારી પાસેથી દૂર કરવાને કોણ સમર્થ છે.

જુમ-રાંડ, શું લવે છે ? કોની સાથે જાય છે ? (પછાડી મારવા દોડે છે.)

આનંદો-ભોળો રહે ગધેડીના ! (એમ કહી જુમખાશાહને મારે છે.)

ભોળા-(મનમાં) બાજી ગઈ હાથથી ! મુરખને ભરોસે હું ફજેત થયોને માર્યો જવાનો. જરા ધીરજ ન રખાઈ. કંઈ ઉપાય ?

નથ્યુ-વૈદરાજ આ શું ? કમાલિયા, પકડતો એ ભંમચારીને.

ભોળા-(હાથમાંથી એક લીંબું આનંદરાય તરફ ફેંકે છે. પાણીની એક અંજલી છાંટી) હનુમાન વીરની આણ કે તું બોલે તો છુ ! છુ ! છુ ! (કાનમાં જઈને) કેમ અધીરો થઈ ગયો ? રહે છાનો, નહિતો. માર્યો જઈશ, અને કન્યા બળાત્કારે ડોંસાને પરણાવી દેશે એનો બાપ. (મોટેથી) છુ ! છુ ! છુ ! (ચંદાના કાનમાં) રહે છાંની, નહિ તો પેલા મડા સાથે હમણાં પકડીને સિપાઈઓ પરણાવીજ દેશે. હું હમણા રસ્તો કહાડું છું ?

નથ્યુ-જુમખા (સાથે) આ શું ? આ શું ?

ભોળા-શું શું, તમારા બ્રહ્મચારી બાવાએ મોકળા માંડી. પિશાયણી ચંદામા રહી ને પિશાય આવી ને એનેજ વળગ્યો. સ્ત્રી પુરુષના બંને ભાવ કરે છે તે જોયાકની ?

આનંદો-(ભોળાભટને પગે લાગી) મહારાજ, અબકુચ ઉપાય ? મહેંતો હેવાન હો ગયા!

ભોળા-સાંસતા પડો, મહારાજ, સાંસતા પડો. મહેં ના નહોતી કહી કે એ પ્રયોગ નહિ ચાલે ?

નથ્યુ-કાઈ કરો, મહારાજ. કાંઈ કરો.

ભોળા-હાજરા હજૂર, અંબિકા માત, સેવકની લાજ રખેતું આજ, જયજય બિરદાલી; પાવાઘડવાલી, સહાય કર મહારી, હું રૂ છે* તારી બેઠિ તું, જાય છે નોક, આવ આવ બે ચંડી ઝટ! (એમ કહીને મહોમાંથી રાળના ભડકા કાઢે છે) લાવ, બે લીંબું, જરા સિંદૂર, એક કાજળનું કોડીયું, એક નાડાછડી. (લીંબુમા સિંદૂર ભરીને તથા ઉપર કાજળ ચોપડી મંત્રે છે.) જુઓ, આ લીંબુ કેવું ઉછળે છે ? જમણાની પછાડી, બ્રહ્મચારી, તું ચાલ્યો જા; અને ડાબાની પછાડી, ચંદા, તું. એ જ્યાં લગી જાય ત્યાં લગી એની પછાડી ચાલ્યા જાઓ. પાછું ફરીને જોતાં નહિ, મહોંએ બોલતાં નહિ. ના નાડાછડી હાથમાંની હાથમાં રહેવા દેજો. છોડી કે માર્યાજ ગયાં જાણજો. મસાણાકાંઠે એ બંને લીંબુ અટકશે. ત્યારે બ્રહ્મચારી બાવા, તમે જાઓ. સાવચેત થશો. સાવચેત થયા કે

* સંદિગ્ધ પાઠ - સં.

તુરત પલાયન મંત્ર ભણીને માંગલ્ય કાર્ય આરંભજો, અપરામૃતનું પાણી પીજો, અને ભોળાભટનું ભજન કરજો. જાઓ. વાર લાગે છે. આપણામાંથી રહે કોઈ એમની તરફ જોતા. (મેસના ચાંલ્યા નચ્ચુકાકાને તથા ઝુમખાશાહને કરેછે.) આવો હું રજા કરું. જાઓ બ્રહ્મચારી બાવા, તમને જશછે, અને તમારા શત્રુનાં મ્હોં કાળાંછે.

(ચંદાને આનંદરાય જાપછે.)

ઝુમ૦-ક્યારે પાછાં આવશે ?

ભોળા૦-અડધા કલાકમાં, જાઓ, તમે તમારે હવે લગનની આરંભ કરવા માંડો. પાછલો પહોર તો થવા આવ્યો છે ને સાંજે મુરતછે.

નચ્ચુ૦-હવે, એ બોલશે ખરી ?

ભોળા૦-સાંભળ્યું કે નહિ? એતો જરા પેલા મૂર્ખાએ ઓડને ઠેકાણે ચોડ વેતવું તેને લીધે આટલી પંચાત પડી. હવે મ્હાડું પરકચું આપશો કે નહિ ?

નચ્ચુ૦-ઈનામ સાથે, ચલો મ્હારે ઉતારે.

પ્રવેશ ૪ થો

(સ્થળ-વસનજીનું ઘર).

વસ૦-તમારામાં આટલી વદ્યા છે, તેતો અમે જાણતાજ નહોતા જો. વાડૂ તમે દેસ્દાણને જુવોની એને સડું ચિયુંછ.

ભોળા૦-દેસ્દાણ, તમારો હાથ મને ઝાલવા દોતો. હાથ એક ધણી ઝાલે, કે વેદ ઝાલે.

કુંવ૦-વેદની શી ફકર ? વેદ તો બાપ બરાબર.

ભોળા૦-હોવે, તમારાં પોર્યાના પણ બાપ. (નાડ જુએ છે.)

વસ૦-લો, આ દક્ષણા મહારાજ.

ભોળા૦-હવે મને નાડમાં સુઝવા માંડ્યું ખડું. (નાડ જુએછે). નાડમાં મને કંઈ સમજ પડતી નથી. દેસ્દાઈ નાડમાં તો કંઈ રોગ જણાતો નથી. (મનમાં) રાંડે મને માર ખવડાવ્યો તેની હવે કંઈ વેતરણ કરું.

વસ૦-અમને પણ એમજ લાગેછે. કોઈ દહાડો ખાતીજ નથી, ને કોઈ દહાડો ખાય ત્યારે સામટુંજ.

ભોળા૦-કાંઈ નહિ, આપણે એની તદબીર કરિયેછ. એક સઘડી લાવો, ને થોડોક મને ગુગળ આપો. (લાવેછે.) એ સગડી સળગેછે એટલામાં મને પરીક્ષા કરવાદો, દેસ્દાઈ, જેમ રોગ નાડ પકડ્યાથી પરખાય છે તેમ આડાની પરીક્ષા શરીરનો બીજો ભાગ પકડ્યાથી થાય છે. તે કહોતો પકડું.

વસ૦-તે ક્યો ભાગ હોસ્હે સ્હસ્હરો ?

ભોળા૦-ગભરાતા નહિ, માત્ર ગાલજ, બીજું કંઈ નહિ.

વસ૦-ગાલની તો કંઈ ફકર નહિ. તેતો પકડો.

ભોળા૦-(દેસ્દાણના ગાલ પકડેછે.) સ્હસ્હરા હાથમાંએ આવતા નથી ને

બરાબર.

વસO-રોગે રોગે સુકાઈ ગયા.

ભોળાO- ગાલ તો હાથમાં આવે એવા હોય તેજ સારા. ઓહો ! એને તો જીવતી ડાકણની આડી નજર લાગી છે. જો સીધી નજર લાગી હોત, તો તો આટલા દહાડા કહાડતજ નહિ.

વસO-તેનો કાંઈ ઉપાય બતાવો, મહારાજ.

ભોળાO-તદબીર કરિયેછની. આજથી તમે ચાર પાંચ મહિના ઉપર કાંઈ ધોળી જણાસ ખાધીતી ?

કુંવO-હા, સમછરીને દહાડે દુધપાક કર્યોતો ખરો.

ભોળાO-ઠીક, તે દહાડે તમે એકલાં ખાવા બેઠાંતાં ?

કુંવO-હા! ઓહો ? મહારાજ કેવા કેવા દાખલા આપેછ !

ભોળાO-તે વખત તમારા ઘરમાં કોઈ રાતો સાલ્લો પહેરીને બઈરી દીવો કરવા કે દેવતા લેવા આવી હતી ?

કુંવO-દીવો કરવા! ત્યારે તો તે રાંડ ડાકણ આપણી પડોસમાં રહે કે સું ? સાંભળોછ કે ? તે રાંડનાં નાક કાન કાંપીને ગામ બહાર કાહાડી મેલાવો, નહિ તો આપણને પણ નડસે.

ભોળાO-થાયછ, હું તેનીજ તદબીરમાં છઠિં. (મનમાં) રાંડ, તારી વેતરણ તો એવી કરુંછ કે જનમ લગી તું મને યાદ કરે.

કુંવO-તદબીર કરતા હો તો વહેલી કરો.

ભોળાO-દેસ્કાણ, મને તેનું નામ કહો.

કુંવO-(વસનજના કાનમાં) તે તો શિવકોર ભટાણી આવી હતી, પણ તેનું નામ કેમ દેવાય ?

વસO-(કુંવર દેશાણના કાનમાં) પણ વાત ખરી ! આજે સવારે મને આડા આડા, જબાપ આખા ત્હાંથીજ મ્હું જાણ્યું કે એનામાં કંઈ વિકાર છે. (મોટેથી) ભોળાભટ, નામ દેવું એ વાત સહેલ નથી. અમથી દુશમનાઈ થાય. તમે નામ પકડી આપો, ત્યારે ખરા.

ભોળાO-તેમ ત્યારે. મારો વિશ્વાસ નથી આવતો તેથી પરીક્ષા જોવી છે કેમ ? ભાઈ, કહેવતજ છેકની, “ઘરકા જમાઈ બેલ બરાબર.” વારૂ ઠીક છે. આ સગડી સળગી તો (મ્હોંથી ખોટું ખોટું બબડીને “છૂ છૂ” કરીને સગડીમાં ગુગળ નાંખે છે.) આવો, દેસ્કાણ, આ ધૂપ લો. હવે નામને ઠામ બધું જણાઈ જશે. હું કોઈની શરમ રાખું એવો નથી.

શિવO-(ભોળાભટના કાનમાં) કોઈ મોટાના ઘરનું નામ આવે, તો કહેતા નહિ હો ! ઉલટું આપણે વેર બંધાશે.

વસO-(કુંવરદેશાણના કાનમાં) જોયું ? રાંડ ડાકણ હવે કેવી ગભરાયછે!

ભોળાO-જુઓ દેસ્કાઈ, દેસ્કાણનું મ્હોં કેવું લાલચોળ થઈ ગયું ? એની આંખ

કેવી તરેછે ? એમાં પ્રવેશ થવા માંડ્યોછ. એમાં તમે જોયા કરજો, જે હશે તેની છાયા પડશે. જુઓ, જુઓ ! પગતો દેખાવા માંડ્યા ! (મંત્ર ભણવા માંડેછે.)

વસ૦-(ધુજતો ધુજતો દેસ્હાણના કાનમાં) એ રાંડની છાયા બરાબર ઓળખાય છે.

ભોળા૦-(પોતાના મનમાં) અરે! ભગવાન! આ શું દેખાય છે! (માથે હાથ મુકે છે.)

વસ૦-કેમ, મહારાજ કોનું નામ આવેછ?

શિવ૦-હોં! શું આવેછે? તે રાંડનું નામ મને કહો તો.

વસ૦-(મનમાં) જોઈ! રાંડ કેવો ઢોંગ કરેછ !

ભોળા૦-મને નહિ પુછો. એમાં જે દેખાય તે ખરું. જુવો.

શિવ૦-(જુએછે) હુંતો જોઈં તે રાંડ કોણ છે. દેખાય છે ખરું? આટલાં વરસ હું પાસે રહી, પણ એનામાં આટલો ઇલમ છે એ હું જાણતી નહોતી. મ્હોં બરાબર દેખાયછે, વારૂ એ કોણ હશે? અરે! આતો મ્હારું મ્હોં દેખાય છે. હાય ! મ્હારા પીટ્યા જાદુગરા મ્હારું મ્હોં કેમ દેખાય છે? ત્હોં મને ખાસડાનો મારબાર ખવડાવવો ધાર્યો તો કે ? પીટ્યો, લુચ્યો, ઢોંગી, કપટી, દગાખોર, અફીણિયો. (જતી રહેછે).

વસ૦-મહારાજ, હવે કંઈ એનો ઉપાય બતાવો.

ભોળા૦-દેસ્હાઈ, હુંતો મહા ચંતામાં પડ્યોછ. આગળથી આમ જાણતો હોતે તો ધૂપજ નહિ કરત. હવે હું સ્હું બતાવું? ઘરની રાંડની ફજેતી કેમ કરાય? આપણી જાંગ ઉઘાડીયે તો આપણે નાગા દેખાઈયે.

વસ૦-પણ અમે કોઈને કહીએ એવા કંઈ ગાંડા છઈએ ? ને બીજું તમારા ઘરમાં જીવતી ડાકણ હોસ્હે, તો પછી તમારા સ્હા હાલ? માટે એમાં તો તમારો અને મારો બંનેનો ફાયદો છે. કાંઈ સહેલો ઉપાય બતાવોની કે એ જીવતી ડાકણ છે તે મટે.

ભોળા૦-ત્યારે સાંભળો દેસ્હાઈ, તમારા ઘરમાં માણસ તો ઘણાં છે. તેની પાસે પકડીને એને બાંધવો, મ્હારી રજા છે. પછી એને મેસની પીયળકરો, માથામાં દીવેલ ઘાલો, તે પછી મરચાંની ધુણી દો. એને ખાળકુંડીનું પાણી પીવડાવીને દશ દશ ખાસડાંના ઝપેટા બધાં માણસ પાસે મરાવજો. પછી તો એનો ચોટલો બોડાવવો પડે, એ તો કંઈ ઠીક નહિ. હં! તેનું આમ કરજો. માથા પછાડીના ફરતા બબે આંગળ વાળ કતરાવી નાંખવા એટલે ભાવટ ગઈ. (મનમાં) એ સ્હસ્હરો દેસ્હાઈ મ્હારી વઢવાડામાં માથું ઘાલવા આવ્યો તો માટે એને પણ જરા શિક્ષા પહોંચાડવી. (મોટેથી) પછી તમારે સ્હું કરવું દેસ્હાઈ? દાઢી મુછ મુડાવી નાંખવાં, (તમારા ઘરમાં નજર લાગીછે એટલે તમારે જાતેજ કરવું પડશે.) ને પછી એને શેર બરફી ખવડાવી-હં ! હં ! - ખવડાવીને રૂપિયો આપવો. એમ એક આઠ દહાડાલગી કરશો એટલે પછી દેસ્હાણ પણ સારાં થશે ને મ્હારાં ભટાણી પણ ઠેકાણે આવશે. તમારે કરવું હોય તો એમ કરજો, મ્હારી તરફથી રજા છે. હું તો જાઈંછું. (જાયછે.)

પ્રવેશ ૫ મો

(સ્થળ-ઝુમખાશાહનો ઉતારો.)

ઝુમ૦-વારૂ, વૈદરાજ, ઈનું મન પાછું ઠેકાણે આવશે ખરું ?

ભોળા૦-એ વિદ્યાર્થી બહુ હોશિયાર છે. જુવો કલાક અડધા કલાકમાં એ એવું કામ કરશે કે તમારે બોલવુંજ નહિ રહે.

ઝુમ૦-જોયું કની કેવી રાંડ હઠીલી છે ?

ભોળા૦-હોય. છોકરીઓનાં કામ એવાંજ હોયછ.

ઝુમ૦-અરે! રોંડ છગનિયાની પછાડી ઘેલી થઇ ગઈછ.

ભોળા૦-હોય, જુવાનીનો જુસ્સો છે. પણ ગાંડી કે આવા પૈસાદારને પરણવાની ના કહેછ. આનંદ પછી કહાં જતો રહેવાનોછ ? એટલી એનામાં બીજાં બૈરાં જેટલી સમજ નહિ.

ઝુમ૦-મહે જે દહાડાનું જાણ્યું કે છગનિયાને પરણવાનું મનછે ત્યારની એને તાળામાંજ રાખી હતી.

ભોળા૦-બહુ ડાહ્યું કામ કીધું. તાળામાં મહા ગુણછે, દેવાયતો.

ઝુમ૦-મહે એમને જરી મળવા નથી દીધાં. લઈને હરામખોર નાશી જાય તો પછી આપણે શું કરીયે ?

ભોળા૦-પછી આપણે તો શું કરિયે ?

ઝુમ૦-શોડીઓને કાયદામાં રાખવામાં તો હું હુંશિયાર છું. બધાને માલમછે કે બૈરાંને દાબમાં રાખવાની કળા તો મ્હારી પાસે છે. ને વૈદરાજ, એ કળા કંઈ સહેલી નથી. બહુ બુદ્ધિનું કામછે. હંકારતો રાજા રાવણના નથી રહ્યા. પણ હંકાર કરું તોએ ચાલે એવું છે. બીજો કોઈ બાપ હોય કની તો તેના હાથમાંથી ક્યારની નજર ચુકવીને રોંડ છગનીયા સાથે પરણી બેઠી હોત.

(શિવકોર આવે છે.)

શિવ૦-પેલો લુચ્ચો, જુઠો, પાપી, ઢોંગી, વૈદ કહાંછ ?

ઝુમ૦-અરે! આ કુણા આવ્યું ?

શિવ૦-કેમ કેમ! પીટ્યા મને મારી નાંખવી ધારીતી કે ?

ભોળા૦-અરે આ ગાંડી બૈરી કોણ છે ? કહાંથી આવી ?

ઝુમ૦-વૈદરાજ, ગરીબ જાણીને બચારીને કંઈ ઓશડ કરો.

ભોળા૦-દક્ષણા વગર ઓસડ થાય નહિ તો. તમે દક્ષણા આપતા હો તો હમણાંને હમણાં એને સારી કરું.

શિવ૦-પીટ્યા મને ઓસડ કરવા નિકળ્યો છે કે ? આવતો ખરો.

ગરબી.

તુંતો જાણો ભાંજું ભવની ભાવટ સ્હેજમાં જો;

મુરખ તું પુરો; શું આવું હું તુંજ પેચમાં જો ?

ત્હારિ ગોળિ ખાધે હોળિ નહીં દેખિયે જો;

હમે ચતુર વિચિક્ષણ તનેજ વેચિયે જો;
ઓસડ ધણી તણાં જો વામા ખાતી હોય કદા જો;
જગતમાં બધા કરેજ વૈદું સદા જો.

ભોળાં-(શિવકોરના કાનમાં) રાંડ, રોજ બરફી બરફી કરતી તે તને બરફી ખવડાવી. બૂમ શેની પાડેછ? રૂપિયો મને આપ.

શિવો-ઉભો રહે, પીટચા, તને રૂપિયો આપુંછ.

(હરિયો અને કમાલખાં આવેછે)

હરિો-દગો થયો! દગો થયો! આનંદલાલ વિદ્યાર્થીનો વેશ લઈને આવ્યો હતો તેની સાથે ચંદા તો પરણી, અને આ ચોર વૈદે-

નથ્યુો-હૈં ! હૈં ! હૈં ! પકડો તો કમ્બખતને ! મ્હારી સાથે દગો કીધો? જાતો કમલખાં, ઢોંડોબા દાદાને ત્હાં. હમણાં એ સુબા પાસે એની ખબર લેવાડુંછ, એનું આપણે ત્હાં ખાતુંછે એટલે એતો આપણા કાચા સુતરનો બાંધેલોછ.

ભોળાં-કે તુટતાં વાર નહિ લાગે.

નથ્યુો-હમણાં એને સુળીએ દેવડાવુંછ.

કમાો-હકીમજી, અબ તો તુમેરી આવી બની. (જાય છે.)

ભોળાં-ભાઈ, ત્હે મારીને વૈદ કીધો તો તે હવે મને પાછો મારીને ખેડુત કરવાના જો, રાંડ, હવે શી વલે થવાની.

શિવો-તમારી પાસે રૂપિયા છે તે મને આપી દો નહિ તો તમને સુળીએ પણ દેશે ને રૂપિયા પણ પીટચા જપત કરશે.

ભોળાં-જા રાંડ, હિયાંથી, મને દુઃખ નહિ દે.

શિવો-હું તો તમને સુળી આગળ હિંમત આપવા ઉભી રહીશ. તમારા દેહમાંથી પ્રાણ જશે ત્યારેજ ડાઘુને તેડવા જઈશ. ગભરાતા નહિ, તમારું સબ અભડાવવા નહિ દર્જિં, મ્હારે પુતળું કરવું પડે તો.

(આનંદલાલ અને ચંદા આવેછે)

ચંદાો-હવે ગમે તે કરો. હું આવી.

ઝુમો-રોંડ, મીંઢળ ને પાનેતર કહાંથી લાવી. પરણી કે ?

આનંદો-બધું થઈ ચૂક્યું, હવે થુંક ઉરાડશો તે મિથ્યા?

નથ્યુો-હરિયા, આ ચોરને પણ પકડ! આવા દગાનાં કામ કરેછે !

આનંદો-શેઠ, લોટમાં પાણી પડ્યું તે નહિં પડ્યું થવાનું નથી.

નથ્યુો-છિ.-તને બતાવુંછ, બતાવુંછ. કમાલ ઓ આવ્યો!

કમાો-શેઠ, આ કાગજ તાકીદકા હૈં, બાંચો ખેપિયા લેકર આયાહૈં.

નથ્યુો-હૈં ! કોઈની દુકાન તો ભાગી નથી. (વાંચેછે.)

“સવસતશ્રી ધેડીઆ ગામ મહાસુભસ્થાને પુજારાધે સરવે ઉપમા જોગ શી પાંચ શાહા નથ્યુચંદ કેસુરચંદ પ્રતે શુરતબંદરથી લા. શાહ મકનદાશ કાહાનદાશના જેગોપાળ વાંચવા અત્રે ખેમકુશળછે તમારી ખેમકુશળીના કાગળ લખવા કે મળ્યા

સમાન લાભ થાય ઠાકોરજીના પુનથી આપણી પેઢીનું કામ સારું ચાલે છે ફકર ચંતા કરવી નહિ બીજું લખવા કારણ એ છે કે કારતકશુદ્ધી પાંચમને મંગળવારને રોજે આપણી નાતનું શાજનું મળું હતું તેમાં એવા ઠરાવ ઉપર એકડા થયા છે કે નથ્યુકાકા આપણી નાતનો ધારો તોડી વીવાહ કરેલી છોકરીને પરણાવા ગયા માટે એમને નાતબહાર મુકવા માટે ભાઈજી તમે લગન કીધાં નહિ હોય તો કરતા નહિ કામ ભારી છે નહિ કીધાં હોએ તો પણ તમારા વેરી એવા છે કે બે ત્રણ કોથળી ખરચાવા વના નાતમાં કોળીયો કરવાના નથી એજ જોઈતું મંગાવજો ૧૯૧૨ના કારતક શુદ્ધી ૬ને બુધે " અરર! આ મોકણ જબરી આવી.

આનંદ૦-શેઠ, હું તો મજાક કરતો હતો. હું પરણ્યો હજી નથી. તમારે પરણવું હોય તો પરણો.

નથ્યુ૦-નારે ભાઈ, હવે જાણ થયા પછી કેમ પરણાય. હાય! હાય! મારા નસીબમાં એ સુખ નહિ તે કોઈ શું કરે?

આનંદ૦-રંગ છે! વૈદરાજ! આજ તમે ખૂબ કીધી!

સુમ૦-એક ઘડીમાં મારું ધાર્યું ધૂળ થઈ ગયું. હેમત ચલાવી આટલે લગી આવ્યો તે બધું પોણીમાં ગયું. જો એ કદી કાગળ મોડો પુગો હત તો પછી ન્યાત જખ મારત. કરી કરીને કરત શું? સૌ પાંચદશ વરશે કુટાતા કુટાતા નેકાલ આવત.

ચંદા૦-મહારાજ, તમે તો અમને જીવતદાન આપ્યું. અમારી ખાલના તમને પગરખાં કરીને પહેરાવીએ તો એ તે ઓછું છે.

આનંદ૦-ખરે! મહારાજ, અમે તમારા શી પેરે ઓશિંગળ થઈયે!

ભોળા૦-મને તમે ખરેખરો વૈદ કરો એટલે થયું.

આનંદ૦-તમે મને તમારો વિદ્યાર્થી કર્યો તેને પેટે જે ન કરીયે તે ઓછું, પણ એ તો મ્હારાથી કેમ બની શકે?

શિવ૦-આ વૈદે તો ભલું વૈદું કીધું જણાયછે! ભટના ભાખુ થયા!! કંઈ ઝાઝો ફેર નથી તો!

ભોળા૦-આનંદલાલ, તમારાથી બની સકો કે નહિ, પણ મ્હારું આજે આટલું નામ થયુંછે, એટલે હવેથી મ્હારું વૈદુ ઘડઘડાટ ચાલવાનું. પહેલાં હું લહિયાનો ધંધો કરતો હતો ત્યારની એક બે વૈદકની ચોપડી લખી રાખીછ, તેપરથી મ્હારી ગાડી ચલાવી લઈશ.

સુમ૦-ભક્ષ, વૈદછું કે કુણ છું?

ભોળા૦-વા! હુમકાશાહ! તમને તે એ બોલવું ઘટે? આજે તમારી છોડીને આટલો ચમત્કાર કરી બોલતી કીધી તેતો વિચારો!

શિવ૦-પણ એ પરતાપ કોના તે કહો, મ્હારા ભાખુ ભટ!

સુમ૦-ગ-દાઝ્યાપર મીઠું છાંટેછ કે?

ભોળા૦-હું તો વૈદ એટલે ખરુંજ ઓસડ બતાવું તો; -હુમકા શાહ! અને ઓ રંડા, હું વૈદરાજ થયોછ માટે હવે જો ત્હું લાંબી જીભ કરી કની તો બે આંગળ ભરીને

કાપી નાંખા.

શિવ૦-ફુલણજી! હવે ખોટી ફુલાશ જવાદે, તારા જેવું વૈદું કરતાં તો મને ય આવડે. બોલનારી બોલતી થઈ તેમાં કંઈ વૈદને લેવા દેવા નહિ; એતો બાવાએ ભૂત કહાડ્યું તેનો પ્રતાપ.

(ગરબી)

કોમળ બાબા, મદનની જવાબા, મ્હાંય રૂંધાયે જારે જો;
હજાર વૈદ્યે આવી નાડી, જોઈ કરે શું ત્યારે જો? ૧
તુરી માત્રા, તીખા ઉકાળા, ને વળી કડવા કવાથ જો;
આપી બાપડીનું ગળું બાળે, મુવા! એનું શું જાય જો? ૨
મરેલીને મારીને ખીસાં, તર કરી એતો જાય જો;
ઉગારવાનું ઔષધ શું ભટ, તારાથી સમજાય જો? ૩
ઔષધ તારૂં રામ બાણ બની, ટપ કરશે આરામ જો;
બાવો બનાવી જો તું લાવીશ, પ્રીતમ એની પાસ જો. ૪
સમજ્યો ? મૂર્ખા ? મારી પાસે રહ્યો તોયે આટલું સમજ્યો નહિ?

1867
